ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ

Jarnail Singh De kahani Sanghreh 'Towers' vich Tarasdi

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਫਗਵਾੜਾ

ਦੇ

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼ ਅਧੀਨ

ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਇੱਕ

ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ

ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ

ਨਿਗਰਾਨ **ਖੋਜਾਰਥੀ**

ਮਿਸ ਸੀਮਾ ਕਿਰਨ ਮਿਸ਼ਰਾ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਰਜਿ. ਨੰ. 11509569

ਫ਼ੈਕਲਟੀ ਆਫ਼ ਬਿਜ਼ਨਸ ਐਂਡ ਆਰਟਸ

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ

2017

ਘੋਸ਼ਣਾ-ਪੱਤਰ

ਮੈਂ ਕਿਰਨ ਮਿਸ਼ਰਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ।ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਿਪਲੋਮਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ।

ਖੋਜਾਰਥਣ

ਕਿਰਨ ਮਿਸ਼ਰਾ

ਰਜ਼ਿ ਨੰ. 11509569

ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤਰ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੋਜਾਰਥਣ ਕਿਰਨ ਮਿਸ਼ਰਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਧੀਨ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਾਰਥਣ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਫ਼ਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਿਤੀ: **ਨਿਗਰਾਨ**

ਮਿਸ ਸੀਮਾ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼,

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ(ਪੰਜਾਬ)

ਤਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ

1. ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ
   ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ
2. ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ
   ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ
3. ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ
   ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ
4. ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ
   ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ : ਤ੍ਰਾਸਦੀ
5. ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ
   ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।
6. ਸਾਰ ਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ
   ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਇੰਟਰਵਿਊ
   ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਭੂਮਿਕਾ

ਕਹਾਣੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੇ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਸੇਧ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ । ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀਂ ਗਲਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਆ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ।ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਅਜੋਕੇ ਜਟਿਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਨਿਵੇਕਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗਲਪੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਜੁਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਰਸ ਤਾਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਤੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਜਾਂਚ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹੂਲਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਰਲ ਤੇ ਰਸ ਆਨੰਦਕ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ ' ਲਿਖੀਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1983 ਈ. ਵਿੱਚ 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ' 1987 ਈ. ਵਿੱਚ 'ਸਮੇ ਦੇ ਹਾਣੀ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖੀਆ ਪਰ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀਆਂ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 1993 ਈ. ਵਿੱਚ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। **ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' 2005 ਈ. ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ।** "ਟਾਵਰਜ਼" ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨ' ਅਤੇ 'ਨਵਾਂ ਜਮਾਨਾ' ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖਿਆ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਟਾਵਰਜ਼" ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਚਾਰ ਆਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ

ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਨਿੱਠ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰ੍ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ

1.1 ਸਮੱਸਿਆ ਕਥਨ

ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੇ ਖੇਤਰੀ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਤੋਂ ਅਛੂਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੱਖ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਟਾਵਰਜ਼" ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ । ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਟਾਵਰਜ਼’ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

1.2 ਉਚਿੱਚਤਾ / ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਗਕਿਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੁਪਨਮਈ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ -ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰੇਗਾ।

1.3 ਉਦੇਸ਼

ਕੋਈ ਵੀ ਰਚਨਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲਈ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ।

1. ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
2. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ।
3. ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ- ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ।
4. ‘ਟਾਵਰਜ਼’ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣਾ।

1.4 ਖੋਜ ਵਿਧੀ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਤਕਰਵਾਦੀ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਧੀ ਵਰਤੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਅਲੱਗ- ਅਲੱਗ ਵਿਧੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਣ ਲਈ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੇ ਤਰਕਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

1.5 **ਪਰਿਲਕਪਨਾ**

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

1.6 ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਪੂਰਵ ਖੋਜ ਕਾਰਜ

ਪੰਜਾਬੀ ਖੋਜ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ., ਐਮ. ਫਿਲ. ਤੇ ਐਮ.ਏ. ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵੱਖ - ਵੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਉਪਰ ਕਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਉੱਪਰ ਕਿਸ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਪੀ ਐੱਚ. ਡੀ.

1. ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ 31 ਦਸੰਬਰ 2008 ਵਿੱਚ ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਕਾਂਗ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀਂ ਹੇਂਠ ਆਪਣੇ ਪੀ-ਐੱਚ. ਡੀ. ਦੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ "ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
2. ਗੁਰਨੀਮ ਕੌਰ ਰਾਏ ਨੇ 31 ਦਸੰਬਰ 2005 ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਬਾਸੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀਂ ਹੇਂਠ ਆਪਣੇ ਪੀ-ਐੱਚ. ਡੀ. ਦੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ "ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਰਘੂਬੀਰ ਢੰਡ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਗੋਪਾਲ ਕਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਤੇ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ" ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

3. ਪੁਸ਼ਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਰਨ ਨੇ 31 ਦਸੰਬਰ 1999 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀਂ ਹੇਂਠ ਆਪਣੇ ਪੀ-ਐੱਚ. ਡੀ ਦੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ "ਰਘੂਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਥੀਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਥੀਮ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਘੂਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਥੀਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਐਮ.ਫਿਲ.

1 ਦਲਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ 2000-2001 ਵਿੱਚ ਐਮ. ਫਿਲ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਚਿਤਰਨ, ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ

ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਟਾਵਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ’ਤੇ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆ ਨੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਟਾਵਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ 'ਚ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਥੀਹਾਸਕ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੋਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਾਝਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।ਆਦਿ ਕਾਲ 'ਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜਦੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਤੇ ਉਦਗਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਢੁਕਵੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ।ਜੋ ਵਿਭਿੰਨ ਕਲਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਆਧਾਰ ਬਣੇ।ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ, ਨ੍ਰਿਤ ਕਵਿਤਾ ਆਦਿ ਭਾਵਾਂ/ ਮਨੋਭਾਵਾ ਵਿਚਲੇ ਉਦਗਾਹਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇ ਹੋਣ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਗਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕਥਾ/ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। "ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਰੰਭ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਂਵੇ ਇਸ ਕਥਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਰੂਪ ਕੋਈ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਥਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਰੂਪ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਾਟਕ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਅਵੱਸ਼ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਇਹ ਭਾਂਵੇ ਗਦ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਪਦ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਨਾਟਕ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਵਜੋ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।[1] ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਅਨੁਸਾਰ 'ਬਾਬਾ ਆਦਮ' ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਜ਼ਾ ਵੱਸ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਓਦੋਂ ਹੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਉਭਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਲਈ ਮਾਈ 'ਹਵਾ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ। ਇਉਂ ਬਾਬੇ ਆਦਮ ਨੇ ਮਾਈ ਹਵਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਇਸ ਕਲਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਜੇਕਰ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਉਮਰ ਮਨੁੱਖ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਲੰਮੀ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ, ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਜੋੜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਆਪਣਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਘਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਨਵਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਗਿਆਨ ਉਸਨੂੰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਿਗਿਆਸਾ ਦੀ ਦੂਸਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸਾਂਝ ਦੇ ਭਾਵ ਬੋਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਪੇਂਦ੍ਰ ਨਾਥ ਅਸਕ ਵੀ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ "ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦੀ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪਰਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾਂ, ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਤਾਂਘ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਦੀਆਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਸਾਥੀ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ"[2]

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਸੁਣਨ ਵਾਲੀ ਲੋਕ ਪਸੰਦ ਮਾਧਿਅਮ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗਹਿਰੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਕਲਾ ਹੈ। ਅਫਜ਼ਲ ਅਹਿਸਨ ਰੰਧਾਵਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ “ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਾ? ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੋਚਦਾ ਆ ਕਿੰਨੀਆਂ ਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਆ ਕੇ ਖਲੋਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਮਿਹਤਨ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਕੇ ਖੁਰਦਰੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਾਲ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੰਨੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਚੀਰੇ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਸੜਾਦ ਤੇ ਲਹੂ ਦੇ ਦਾਗ਼ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੱਖਣ ਵਰਗਾ ਜੁੱਸਾ ਜਹਾਜ ਦੀ ਸਟੀਫਿੰਗ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀਂ ਏ, ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੱਡੀ ਏ- ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੱਤ ਨਹੀ-ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੁਰ ਗਈਆ – ਕਿਸੇ ਦਾ ਗੋਸ਼ਤ ਨੇਪਾਮ ਬੰਬ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਛਲਣੀ ਏ”[3]

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਚੀਆਂ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਅਸਲ ’ਚ ਆਧੁਨਿਕ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ‘ਸ਼ਾਰਟ ਸਟੋਰੀ’ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਦੇ ਗੁਣ ਤੱਤ ਭਾਰਤੀ ਕਥਾ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਨਮ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜੋ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਮਾਰਕਸ, ਫਰਾਇਡ ਅਤੇ ਸਪੈਂਸਰ ਵਰਗੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਰੀਏ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਨਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕਲਾ, ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀ ਨਾਟਕ ਵਰਗੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਜੇਕਰ ਅਖਾਇਕਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸੇ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਿਆ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਭਾਮਹ ਦੀ ਇਹ ਰਾਏ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵਿ- ਟੋਟੇ, ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ‘ਤੋਤਾ-ਤੋਤੀ’ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੋਤੀ ਦਾ ਇਹ ਕਾਵਿ ਟੋਟਾ ਤੋਤੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੱਥੋਂ ਪਕੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਤੋਤਿਆ ਮਨਮੋਤਿਆ

ਤੂੰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਜੌਂ ਨਾ ਚੁੱਗਣ ਜਾ

ਰਾਜਾ ਹੈ ਵੀ ਡਾਢੜਾ

ਦੇ ਲੱਸੀ ਆ ਫਾਹ।[4]

ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਜਾਗਰ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਪਤ ਸਿੰਧੀ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ, ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰੋ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਉਹ ਨਬਜ਼ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੱਜ ਆਚਾਰ, ਰਸਮੋਂ ਰਿਵਾਜਾਂ, ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਲੋਕ ਭਰਮ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗੁਫਤਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਰੁਚੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਬੇਟਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਮਾਧਿਆਮ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਛੇਤੀ ਤੇ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੱਕ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਧਿਆਮ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। 'ਰਿਗਵੇਦ' ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾ ਵਿੱਚ ਪੂਨਰ ਜਨਮ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੋਕਸ਼ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ 'ਰੁਪਨਾਤਮਕ' ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਰਿਸ਼ੀਮੁਨੀ , ਪੰਡਤ, ਜੋਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਆਦਿ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਹਾਂਕਾਵਿ 'ਰਮਾਇਣ' ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਮਚੰਦਰ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਰਾਮਚੰਦਰ (ਨੇਕੀ) ਅਤੇ ਰਾਵਣ (ਬਦੀ) ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਰਾ ਕੇ ਨੇਕੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਂਕਾਵਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। 1920 ਈ ਵਿੱਚ 'ਅਕਾਲੀ' 1923 ਈ ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਨੇ 'ਪ੍ਰੀਤਮ', 1924 ਈ: ਵਿੱਚ ਹੀਰਾ

ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਨੇ 'ਫੁਲਵਾੜੀ', 1925 ਈ: ਵਿੱਚ 'ਕੀਰਤੀ' ਅਤੇ 1928 ਈ: ਵਿੱਚ 'ਹੰਸ' ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਹਾਣੀ 'ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ' ਹੈ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

2.1. ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਮੱਤ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ, ਸਮਾਜ, ਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਕਹਾਣੀ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਸਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2.1.1.ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸੰਬੰਧੀ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਐਚ. ਜੀ. ਵੇਲਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ।"ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਹ ਮਨੋਰੰਜਨ ਗੱਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਮਿੰਟ ਲੱਗਣ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕ ਉਕਤਾਵੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਇਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ"

ਐਗਡਰ ਐਲਨ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕੀ "ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਥਾਨਕ ਹੈ । ਜਿਹੜੀ ਇਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜੀ ਜਾ ਸਕੇ।"[5]

ਡਬਲਿਉ ਐੱਚ. ਹਡਸਨ ਅਨੁਸਾਰ "ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਸੂਚਨਾ ਮਈਂ ਵਿਚਾਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਨਿਆਂ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪਵੇ"।[6]

ਸਾਮਰਸੈਟ ਮਾਮ ਅਨੁਸਾਰ, "ਇਕ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀ ਗਲਪ ਦਾ ਉਹ ਟੋਟਾ ਹੈ । ਜੋ ਸਾਧਾਰਨ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੰਝ ਚਮਕ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਉਤੇਜਿਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰੇ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਧੀਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਇਕੋ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਬੱਝੀ ਚਲੀ ਜਾਏ"।[7]

ਰਿਚਰਡਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ "ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੂਲ ਸਚਿਆਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਮਾਂਚਕ ਅਤੇ ਸਰੋਦੀ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਫੋਟੋ ਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਇਹ

ਸਚਿਆਈਆਂ ਅਵੱਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਣ ਜਿਹੜੇ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਡੂੰਘੀ ਸੁਚੇਤਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਲੋਕਟ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਪਏ ਛੋਟੇ "ਛੋਟੇ ਵੇਰਵੇ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸੰਸਾਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਖਸ਼ ਦੇਵੇ"।[8]

ਸਟੀਵਸਨ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਮੱਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਤਿੰਨ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1. ਕੋਈ ਵੀ ਪਲਾਟ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣਾ।
2. ਕੋਈ ਪਾਤਰ ਲੈ ਕੇ ਘਟਨਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਅਨਸੁਾਰ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ।
3. ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਤਾਵਰਣ ਲੈ ਕੇ ਕਾਰਜ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਵਰਤਣਾ।

ਬਰਾਂਡਰ ਮੈਥੀਊਜ਼ ਅੰਗਰੇਜੀ ਆਲੋਚਕ ਹਡਸਨ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਉਹ ਤੱਤ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2.1.2.ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ

ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਜੇ-ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਦਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਹਿਮਾਯੂ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤੀ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਰ ਵਾਲਟਰ ਸਕਾਟ ਦਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਕਾਟ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਮੂਨੇ 'ਚੋਂ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਦੀ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ਸੀ । ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਪਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਬਾਹਰੋਂ ਆਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨੋ ਕਦੀ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੰਗ ਅਵੱਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਛਾਪ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਇੱਕ ਕਥਨ ਠੀਕ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਹਰਲਾ ਅਸਰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ? ਮੁਨਸੀ ਪ੍ਰੇਮਚੰਦ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ "ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇੱਕ ਅੰਗ ਜਾਂ ਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[9] ਡਾ: ਜਗਨਨਾਥ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਜੀਵਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਦਾ ਸਮਪੂਰਨ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਡਾ:

ਗਿਆਨ ਚੰਦ ਸ਼ਰਮਾ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪਾਠਕ ਦਰਮਿਆਨ ਬੋਧਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਬੰਧ ਸੂਤਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਿਧਾ ਹੈ।"[10]

2.1.3. ਪੰਜਾਬੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ

ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇਣੀ ਤਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਅਨੁਸਾਰ "ਕਹਾਣੀ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਹਲ ਚਲ ਜਿਹੀ ਮਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।"[11]

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ "ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱ ਤਿੱਖੀ ਚੁੰਝ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੰਗੀਨ ਦੀ ਚੁੰਝ ਵਰਗੀ, ਇੱਕ ਤੀਰ ਦੀ ਚੁੰਝ ਵਰਗੀ, ਜੋ ਸਿੱਧੀ ਸੁਣਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਭ ਜਾਵੇ।"[12]

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰਮੁੱਖੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਇੱਕ ਝਲਕਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਝਾਉ ਦੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"[13]

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ "ਕਹਾਣੀ ਜੀਵਨ ਚੁਰਸਤੇ ਤੇ ਲੱਗੀ ਤ੍ਰੈ- ਪੱਖੀ ਬੱਤੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਹ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਅਤੇ ਬਣਾਵਟ ਨੂੰ ਸੰਜਮੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਉਂ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਨੋਖਾ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਾਰਤਕ ਇਕਾਂਗੀ ਕਿਆਸੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ। ਅਨੋਖਾ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਉਹ ਕਥਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਲਾਤਮ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾਜਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੈ।"[14]

ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬੜੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ "ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਐਸੀ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗੱਡੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯਤ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨਿਯਤ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲੋ ਦੌੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਲ ਪੈਰੋ ਪੈਰ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨੱਠੇ ਜਾਂਦੇ ਦਰੱਖਤਾ, ਛੱਪੜਾ, ਖੰਭਿਆਂ, ਖੇਤਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ।ਗੱਡੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਨਹੀ ਤੁਰ ਸਕਦੀ।"[15]

ਡਾ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਲਘੂ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਪੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣਾ ਪਸਾਰਾ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਖਿਲਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕੀ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਪਰ ਸਹੀਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੂਰੀਆਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀਆਂ। ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਲੱਛਣਾ ਨੂੰ ਗੋਲਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

2.2. ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤੱਤ

ਤੱਤ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਰਚਨਾ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਤੱਤ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚਲੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾ, ਗੋਂਦ, ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਨ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ (ਸੰਵਾਦ), ਵਾਤਾਵਰਨ ਚਿਤਰਨ, ਭਾਸ਼ਾ/ ਸ਼ੈਲੀ, ਉਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਤੱਤ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਕਹਾਣੀ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਇੱਕ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਹਰ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

1 **ਵਿਸ਼ਾ:** - ਵਿਸ਼ਾ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਕਹਾਣੀ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੰਵੇਦਨ ਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਉਸਾਰੀ ਸੂਖਮ ਛੋਹਾਂ, ਢੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਝਦਾਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭੂਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇ ਵਿਸ਼ੇ ਰੂਪ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਡਾ: ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਢਾਲਣਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਵੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਏ।"[16] ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਨਿਭਾਅ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2 **ਗੋਂਦ**: - ਗੋਂਦ ਜਾਂ ਪਲਾਟ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਉਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੋਂਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ। "ਗੋਂਦ, ਗੂੰਦ ਵਾਂਗ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸੂਈ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾ ਨੂੰ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋ ਕੇ ਇੱਕ

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਜਿਹਾ ਹਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।"[17] ਅਸਲ 'ਚ ਪਲਾਟ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਉਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਨਿਯਤ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਿਲਾਰੇ ਪੁਲਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਡਾ: ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ ਗੋਂਦ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ "ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੱਖੋਂ ਜੇ ਕਹਾਣੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਬੇਆਰਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕੁੱਝ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਲਈ ਚਕਾ-ਚੌਂਧ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਗੋਂਦ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਬੀੜਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਲ ਹੋਇਆ ਹੈ"।[18] ਗੋਂਦ ਦੀ ਖਾਸ ਖੂਬੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਰੌਚਿਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਂਦ ਘੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੋਂਦ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਥਾਰਥਕ ਲੱਗੇ।

3 **ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਨ**: - ਗੋਂਦ ਵਾਂਗ ਪਾਤਰ ਦਾ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪਾਤਰ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੰਦਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੰਛੀ, ਜਾਨਵਰ, ਬੱਚੇ, ਬੁੱਡੇ, ਜਵਾਨ, ਅਮੀਰ, ਗਰੀਬ, ਔਰਤ, ਮਰਦ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਤਰ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਡਾ: ਦੀਵਾਨਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, "ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਰੈਕਟਰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪਾਰਟ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਮੈਥੋ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਲਿਖਵਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ"।[19] ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ, ਸੀਮਾ ਪੱਖੋਂ ਮਜਬੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਾਤਰ ਦਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਿਲੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ, ਪਾਠਕ ਦੇ ਲੰਗੋਟੀਏ ਯਾਰ ਨਹੀ, ਬੱਸ ਵਾਕਿਫਕਾਰ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦਾ।

4 **ਵਾਰਤਾਲਾਪ (ਸੰਵਾਦ)**: - ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਰਾਹੀ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹਾਂ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ, "ਕਿਸੇ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਜਾਂ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਟੁੰਬਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਲੇਪ ਨਾ ਚੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਬਲਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਣ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕੁਦਰਤੀ, ਯਥਾਰਥਕ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"[20] ਵਾਰਤਲਾਪ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਕੋਈ ਬੰਦਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ, ਲਿਆਕਤ ਪਦਵੀਂ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5 **ਵਾਤਾਵਰਣ ਚਿਤਰਣ**: - ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕਿਸੇ ਘਟਨਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਮੇਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। "ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਚਿਤਰਣ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਰਤਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ।[21] ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਕਾਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਵੇ।

6 **ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ**: – ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਹੈ। ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦੀ ਹੈ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਰੋਚਿਕਤਾ ਲਿਆਉਣਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਸਕੇ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਜਾਂ ਕਲਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਲੋਚਕ ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ "ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੌਂ ਕੇ ਘੁਮਿਆਰ ਆਪਣੀ ਲੋੜ, ਸਮਰੱਥਾ, ਕਾਬਲੀਅਤ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਸ਼ੈਲੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।"[22]

ਭਾਸ਼ਾ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇੱਕ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਦੂਜੀ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਲਈ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਵਰਨਣ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

7 **ਉਦੇਸ਼**: – ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਧੜਕਣ ਹਰ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਕਹਾਣੀ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਵਾਂਗ ਹਰ ਥਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਪਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਉਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਟਾਲਸਟਾਇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪਸਰੀ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਆਤਮਾ ਨੂੰ "ਫੌਕਸ" ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਰ ਅੰਗ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ, ਹਰ ਭਾਵਨਾ ਆਪਣੇ 'ਫੌਕਸ" ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।"[23]

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਦੇਸ਼ ਨਰੋਆ ਅਤੇ ਵਡਮੁੱਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਲੇਖਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੇਧ ਦੇ ਸਕੇ।

2.2 ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਕਹਾਣੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਜਾਂਚਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹਾਥੋਰਨ, ਐਡਗਰ ਐਲਨ, ਹਰਮਨ ਮੇਲਵਿਲ ਅਤੇ ਮਾਰਕ ਟਵੇਨ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਲਜ਼ਾਕ, ਫਲਾਬੇਅਰ, ਮੋਪਾਮਾ ਅਤੇ ਗੋਰਕੀ ਆਦਿ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਐਡਰਾਰ ਐਲਨ ਨੇ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਨਿਯਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਨਅਤ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਪਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧਦੀ ਹੈ।"[24] ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਸਿਕ ਰਸਾਲੇ ਜਿੰਨ੍ਹੇ ਵਧੇਰੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਛਪਦੇ ਹਨ, ਉੱਨੀਂ ਹੀ ਲੋੜ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਕਈ ਆਲੋਚਕ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ 'ਖੇਤ ਹਰਿਆ' ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਜਾਤ, ਜਿਨਸ, ਸ਼੍ਰੇਣੀ, ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਜਮਾਹ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸਚਰਜਤਾ, ਅਸਾਧਾਰਨਤਾ, ਹਾਸਰਸ, ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਨੇ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੁੱਝ ਮੌਲਿਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਵੇ: -

1. ਹੀਰੇ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ (1927)
2. ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਚੱਕਰ (1934)

ਸਰਦਾਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਵਿਅੰਗਤਾਮਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ 'ਹੱਸਦੇ ਹੰਝੂ' 1933 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 'ਨੀਂਦਰ ਹਰਾਮ', 'ਇਸਤਰੀ ਸਭਾ' ਅਤੇ 'ਠਾਣੇਦਾਰਨੀ' ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ

ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 1923 ਈ: ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਦਾ 'ਪ੍ਰੀਤਮ', 1924 ਈ ਵਿੱਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਦਾ 'ਫੁਲਵਾੜੀ', 1925 ਈ ਵਿੱਚ 'ਕਿਰਤੀ', 1928 ਈ ਵਿੱਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਬਾਰ' ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਅਤੇ 1929 ਈ ਵਿੱਚ 'ਹੰਸ' ਵਰਗੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਹਾਣੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂ 'ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ' ਸੀ। 'ਸਬਰ ਲੋਹ ਦੀ ਵਹੁਟੀ' ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚਤਰਥ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ 'ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਤਾਂਘ' ਹੈ।

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ: - ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਜਿੱਥੇ ਨਿਬੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਿਯ ਰੂਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ 'ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ', 'ਨਵੇਂ ਖੰਡਰਾਂ ਤੇ ਉਸਾਰੀ', 'ਸ਼ਬਨਮ', 'ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਭਾਵੁਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਰਸਕ ਸ਼ੈਲੀ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਮੌਜ਼ੂਦ ਹਨ ਕਿ ਰੰਗ ਉਸਦੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਉਦਾਰਚਿਤ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਗਏ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਧਿਐਨ ਬੜਾ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਮਈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਿਖਰ ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਢੰਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਉਸਨੂੰ ਰੁਮਾਂਸ ਯੁਕਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਉਚੇਰਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਉਹ ਇਸ਼ਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਡੀ ਰੱਚਿਆ ਭਾਵੇਂ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੀਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾ, ਸ਼ੀਰੀ ਫਰਹਾਦ, ਸੋਹਣੀਂ ਮਹੀਵਾਲ ਆਦਿ ਪ੍ਰੀਤ ਕਥਾਵਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਡਾ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ: - ਡਾ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਿੱਥੇ ਬੁੱਧੀਵਤਾ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਿੰਤਕ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਪਰਖਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕੁ ਦਰਜਨ ਵਧੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਾਲੀ ਮਨੋਗਿਆਨਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੌਧਿਕ ਵਿਅੰਗ ਉਸਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ। ਉਹ ਤਕਨੀਕੀ ਦੇ ਪੱਖੋ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਕਵੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਦੇਵਿੰਦਰ ਬਤੀਸੀ', 'ਪਰਾਂਦੀ' ਤੇ 'ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ੇ' ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ: - ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਣ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਸੁੰਤਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨਾਂ

ਸਮੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਰਹੇ।ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੇਲ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। 'ਸਭ ਕੁਛ' ਤੇ 'ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆ' ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੀ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਰਾਜਸੀ ਸੰਗਰਮਾਂ ਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਘੁਟਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕਠਿਨ ਅਨੁਭਵ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। 'ਗੁਟਾਰ', 'ਆਲਣੇ ਦੇ ਬੋਟ' ਤੇ 'ਅਲ੍ਹਾ ਵਾਲੇ' ਕੁਝ ਵਰਨਣਯੋਗ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ: ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ 'ਆਸ ਦੀ ਤੰਦ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਆਸ਼ੇ ਤੋਂ ਵਰਣਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ।

ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ: - 'ਭੂਖੀਆ ਰੂਹਾਂ', 'ਬੋਝਲ ਪੰਡਾ', ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਜੂਹ' ਤੇ ਬੂਹਾ ਖੁੱਲ ਗਿਆ' ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਸ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਕਥਾਨਕ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਰ: - ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਰ 'ਮਸਿਆ ਦੇ ਦੀਵੇ' ਤੇ 'ਕੂੰਜਾਂ ਦੀ ਡਾਰ' ਆਦਿ ਵਰਣਨਯੋਗ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਲਾਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤੇ ਭਾਵੁਕ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਗੁੰਦੀਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਨ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ੀਤਲ 'ਕਦਰਾਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਿਲਬਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰਵਾਂ ਤੇ ਮਾਂਜੀ ਸੰਵਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਡਾ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ: - ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ 'ਮਾਇਆ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ' ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ: - ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋ ਨੇ 'ਸਮਾਚਾਰ, 'ਕਾਮੇ ਤੇ ਯੋਧੇ', 'ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ', 'ਅੱਧ ਵਾਟੇ' ਅਤੇ 'ਸਹਿ ਸਿਆਣਪਾਂ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਾ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਆਸ਼ਾ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਵਰਣਨ ਨੂੰ ਬੋਧਿਕ ਸੂਝ ਬੂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਪਾਠਕ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਕਟਾਖ ਚੋਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ 'ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਨਿਆਣੇ' ,ਅਣਜੰਮੇ , 'ਹਲਵਾਹ' ਤੇ 'ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਖੇਡ' ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਮੂਲਾਂ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋ ਦੇ 'ਸਮਾਚਾਰ' ਕਹਾਣੀ

ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿੱਚ 1940 ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਹਾਣੀ 'ਅਣਜੰਮੇ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਅੱਜ ਕਈ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਥਕ ਹੈ।

ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ: - ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 1948 ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ' ਤੋਂ ਪਿੱਛੋ', 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਸ਼ੂ', 'ਨਰਕਾ ਦੇ ਦੇਵਤੇ', 'ਨਵਾਂ ਰੰਗ', 'ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ', 'ਸੱਤ ਸੁਰਾਂ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਕਲਾਵਾਦੀ ਤੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਢੰਗ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਸੀ। 1947 ਈ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਬਣ ਗਿਆ। 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਸ਼ੂ' ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਦੇਸ਼-ਵੰਡ' ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਬੜੇ ਡੂੰਘੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਤੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਹਾਣੀ 'ਗਊ ਮਾਤਾ' ਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਨਹੀ। ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਵਰਗ ਘੋਲ ਦੀਆਂ ਚੇਤੰਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ: - ਸਤਿਆਰਥੀ ਸੁਅਰਥ ਤੇ ਅਗਰਗਾਮੀ ਰੁਚੀਆਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ, ਭਾਵੇ ਉਸਦੀ ਛਾਪ ਯਥਾਰਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰੀਤੀਆਂ ਆਦਿ ਤੱਤ ਘੁਲੇ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਦੇਵਤਾ ਡਿਗ ਪਿਆ' ਤੇ 'ਤਿੰਨ ਬੂਹਿਆ ਵਾਲਾ ਘਰ' ਆਦਿ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ: - ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਮੂਲ ਰੂਪ 'ਚ ਇੱਕ ਸਫਲ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਉੱਪਰ ਵੀ ਕਲਮ ਅਜਮਾਈ ਹੈ। 'ਡੁੱਲੇ ਬੇਰ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਮੌਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਨਵੇਕਲੀ ਗੱਦ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਚਨਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ: - ਡਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਨੇ 'ਜੰਜਾਲ', 'ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ' ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨੇ 'ਰੂਪ ਦੇ ਰਾਖੇ' ਤੇ 'ਕੰਡੇ ਤੇ ਸੰਧੂਰ' ਆਦਿ ਦੋ ਨਾਵਲਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ, ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਪਾਤਰ ਨਿਖੇੜ ਬੜੇ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਉਘੜਵੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ: - 'ਵਣ ਤੇ ਕਰੀਰ', 'ਕੱਚੀਆਂ ਅੰਬੀਆਂ' ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਫਰਾਇਡਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਿਨ ਬਿੰਨਤਾ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮਾ ਨੂੰ ਉਖਾੜਨ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਸਫਲ ਹੈ। 'ਡੁਡੇ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ: - ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਨੇ 'ਸ਼ਗਨਾਂ ਭਰੀ ਸਵੇਰ', 'ਪੱਥਰ ਦੇ ਆਦਮੀ', 'ਸੁਪਨਿਆ ਦੀ ਸੀਮਾ' ਅਤੇ 'ਕਾਲਿੰਗਾ' ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਮਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਰਚਣ

ਕਰਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਫਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਕਿਰਸਾਨੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬੰਨਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਚੌਖੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਪਾਠਕਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉਪੱਰ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਸੁੰਦਰ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸਹੁੰ', 'ਸੂਹਾ ਸਾਲੂ' 'ਸੂਹਾ ਗੁਲਾਬ' ਤੇ 'ਕਾਲਾ ਬੱਦਲ ਕਾਲੀ ਧੁੱਪ' ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ: - ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ 'ਸੁਤਾ ਨਾਗ', 'ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੌਤ' ਤੇ 'ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਉਗਿਆ ਦਰਖਤ' ਹਨ। ਉਹ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜਾ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਰਤ ਦਾ ਕੁੰਗ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ 'ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ' ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਅੰਤਕਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਥੇ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਵਾਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰਫ਼ਿਊਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਤਾਅਨਾ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਪਰਾਇਆ ਵਿੱਚ ਭੁਖੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਣਖ ਨਾਲ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼: - ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ 'ਦਸਤਾਵੇਜ਼' ਵਿੱਚ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਫਿਰ ਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਦੀ ਤੇ ਸਤਵੇਂ ਅੱਠਵੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਜੁਝਾਰੂ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਝਲਕਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ 'ਕਚਕੜੇ', 'ਨਮਾਜੀ', 'ਮੁਕਤੀ' , ਸ਼ਵੇਤਾਂਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੰਗ ਮੰਚ ਤੇ ਭਿਕਸ਼ੂ ਆਦਿ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਤ ਡੂੰਘੇ ਚੇਤੰਨ ਤੇ ਅਣਚੇਤਨ ਤੱਕ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਚਲ ਰਹੇ ਕਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮਾ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾ ਦੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖਾ ਤੇ ਲੁਕਵਾ ਵਿਅੰਗ ਕਰ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਧਾਰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇੱਕ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵੱਜੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ: - ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵੀਨ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਮਾਝੇ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦੀ ਟੁੱਟ- ਭੱਜ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਹੀ ਆਰਥਿਕ ਖਿਚੋਤਾਣ ਦੇ ਫ਼ਲਸਰੂਪ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਵਿੱਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਭਾਂਤ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ: - ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਉਥੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ , ਜਿਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵਰਣਨਯੋਗ 'ਬਕਲਮ ਖੁਦ', 'ਸੱਗੀ ਫੁੱਲ', 'ਚੰਨ ਦਾ ਬੂਟਾ', 'ਕੁੱਤਾ ਤੇ ਆਦਮੀ' ਤੇ 'ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ' ਆਦਿ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਿਛੋਕੜ ਬੜੀ ਬਰੀਕੀ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਦਲਿਤ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਰਸਾਣਾਂ, ਸ਼ਿਲਪਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਾਲ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ: - ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ 'ਮਹੀਵਾਲ'' 'ਅੰਗਰੇਜ ਅੰਗਰੇਜ ਸਨ'' 'ਸਲਾਮਾ'ਤੇ 'ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਹਾਣੀ' ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਬੜੀ ਬਰੀਕੀ ਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰੀ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰੀ ਨੇ 'ਅਰਸ਼ ਤੇ ਫਰਸ਼', 'ਪ੍ਰਭਾਤ ਕਿਰਣਾ', 'ਭਗਵਾਨ ਮਹਿੰਗਾ ਹੈ' ਤੇ 'ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਜਰ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਬੋਧਿਕ ਸਤ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾ ਸਕਿਆ ਹੈ। 'ਚੀਕਾ', 'ਪ੍ਰੀਤ ਮਿਲਣੀ' ਤੇ 'ਇੱਕ ਰਾਤ ਪ੍ਰਭਾਤ' ਉਹਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ। ਉਹ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਫ਼ਸਾਨਾਂ ਨਵੀਸਾਂ ਵਾਂਗ ਜੋਰਦਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਸਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੇ ਨਾਟਕੀ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਅੰਦਾਜ ਤੇ ਵੇਗਵਾਨ ਸਵਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਰੋਹ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ: - ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਨਾਟਕਕਲਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਣ ਹੈ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀ ਰਿਹਾ। 'ਲੀਰਾ', 'ਭਾਂਗ ਦੀ ਹੱਟ' ਤੇ 'ਮੇਲੇ ਆਈਆ ਤਿੰਨ ਜਣੀਆਂ' ਆਦਿ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਵਰਨਣਯੋਗ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ: - ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ 'ਪ੍ਰਬਲ ਵਹਿਣ', 'ਤਗਟਾਂ', 'ਵੈਰਾਗੇ ਨੈਣ' ਤੇ 'ਤੂੰ ਭਰੀ ਹੁੰਗਾਰਾ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਦ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਕਰੁਣਾਮਈ ਵੇਦਨਾ ਭਰਪੂਰ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਸਵੈਮਾਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੇ, ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਠੋਸ ਪਦਾਰਥ ਰਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਜੀਤ ਕੌਰ: - ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਚਮਤਕਾਰੀ ਗੁਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀਆਂ 'ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ' ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕਲਤਾ ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਛਿੰਣਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਪੱਖ ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਸਵਾਨ ਵੀ। 'ਸਾਵੀਆਂ ਚਿੜੀਆ', 'ਧੁੱਪ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ' ਤੇ 'ਗੁਲਬਾਨੋ' ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ।

ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ: - ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਦਰਦ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਯਥਾਰਥਮੁੱਖੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਮੰਜ਼ਿਲ', 'ਸੂਹਾ ਰੰਗ', ' ਸਿਆਹ ਰੰਗ', 'ਭੁੰਬਲ ਦੀ ਅੱਗ', 'ਖੋਏ ਹੋਏ ਰੰਗ', 'ਮੁਕਲਾਵੇ ਦੀ ਰਾਤ'ਤੇ ' ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪਲ' ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹਨ।

ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ: - ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪਹਿਚਾਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ 'ਓਂਗ ਸੰਗ', 'ਡੁੰਮ', 'ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ', 'ਹੁਣ ਮੈਂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹਾਂ', 'ਭੱਜੀਆਂ ਬਾਹੀ', ਅਤੇ 'ਚੌਥੀ ਕੂਟ' ਉਸਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ 2000 ਈ: ਵਿੱਚ 'ਚੌਥੀ ਕੂਟ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਲੰਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਲਸਾਨੀ ਲੇਖਕ ਹੈ ।ਅਜੋਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਇਸਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਮਤ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਇਕ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਤੱਤ, ਨਿਕਾਸ ਵਿਕਾਸ, ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

[1] ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ, ਪੰਨਾ-9
[2] ਉਪੇਂਦ੍ਰ ਨਾਥ ਅਸਕ, ਹਿੰਦੀ ਕਹਾਣੀ ਏਕ ਅੰਤਗਤ ਪਰਿਚਯ, ਪੰਨਾ-13
[3] ਅਫ਼ਜਲ ਅਹਿਸਨ ਰੰਧਾਵਾ, ਰੰਨ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਘੋੜਾ, ਪੰਨਾ-11
[4] ਸਵਿੰਦਰ ਸਿਘ ਉੱਪਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ-26
[5] ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੀਤਲ, ਕਹਾਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ -28
[6] ਡਾ. ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਰੂਪ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ-17
[7] ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੀਤਲ, ਕਹਾਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ,ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ-30
[8] ਮੁਨਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ, ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਧਾਨ, ਪੰਨਾ-10
[9] ਡਾ. ਵਿਧਾਨ ਜਗਨਨਾਥ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸ਼ਰਮਾ, ਕਹਾਣੀ ਕਾ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ-40
[10] ਡਾ. ਗਿਆਨ ਚੰਦ ਸ਼ਰਮਾ, ਕਹਾਣੀ ਏਕ ਮੁਕਤ ਚਿੰਤਨ, ਪੰਨਾ-6
[11]ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਝੂਠੀਆਂ-ਸੱਚੀਆਂ, ਪੰਨਾ-7
[12]ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਝੂਠੀਆਂ-ਸੱਚੀਆਂ, ਪੰਨਾ-7
[13]ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ, ਪੰਨਾ-62
[14]ਡਾ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰੂਪ, ਪੰਨਾ-140
[15]ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਜੀਤ, ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਪੰਨਾ-20
[16] ਡਾ. ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਰੂਪ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ-102
[17] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-105
[18] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ -106-107
[19] ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ-238
[20] ਡਾ. ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਰੂਪ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ-111
[21] ਉਹੀ , ਪੰਨਾ-114
[22] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-105
[23] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-123
[24] ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਬੀਰ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ-5

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਦੋ ਟਾਪੂ" ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਥਾ ਸੰਗਠਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ।ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਦੇ ਸਫਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਜੂਨ 1944 ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮੈਘੋਵਾਲ ਗੰਜੀਆਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਰਦਾਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਜੋ ਕਿਸਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਗ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਤੇ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਂ ਪਿੰਡ ਨਸਰਾਲੇ ਤੋਂ 1960 ਈ: 'ਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਘਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜਾਈ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰ ਫੋਰਸ 'ਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ 1962 ਤੋਂ 1977 ਤੱਕ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰ ਫੋਰਸ 'ਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ 1967 ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। 1970 ਈ: ਵਿੱਚ ਬੀ. ਏ., 1974 ਈ. ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਐੱਮ ਏ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾ ਛੱਡੀ ਤੇ 1977 ਈ: ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਕਰ ਲਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਭਗ 11 ਸਾਲ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਬੈਂਕ ਲਿਮਟਿਡ ਵਿੱਚ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1988 ਈ: ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਮੈਨੂੰ ਕੀ" ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1983 ਵਿੱਚ " ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ" ਅਤੇ 1987 ਵਿੱਚ "ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਣੀ" ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀਆ। ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ 1993 ਈ. ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ 'ਚ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ "ਪੰਜਾਬੀ ਕਮਲਾ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ" ਨਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਅਤੇ ਐਤਵਾਰ ਇੱਕਤਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਜਨਰੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣਾ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਨਰੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਥੇ “ਟਾਵਰਜ਼” ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਗੈਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਵੀ ਰਹੀ ਕਿ ਉਹ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਸਮੇਤ 100 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਦੇ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ 6 ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ‘ਮੈਨੂੰ ਕੀ’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਅੱਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਦੀ ਹੈ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਆਰਥਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਫ਼ੌਜੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼, ਮੱਧ ਵਰਗ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਜੋ ਉਸਨੇ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ।ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੁਰਜ ਦੀ ਇੱਟ, ਮੌਜਾਂ ਹੀ ਮੌਜਾਂ, ਦੌਲਾ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿਮਨ, ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ ਮੌਜਾਂ ਹੀ ਮੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕੁਲਬੀਰ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਕਾਰਨ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਹਾੜੀ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਰੁੱਤ ਨੇੜੇ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਟਰੈਕਟਰ ਖ਼ਰਾਬ ਹੈ। ਉਹ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਹੁਰਿਆਂ ਕੋਲੋ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਫੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੋ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਤੇ ਮੋੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇ ਹੋਰ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਿਰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ “ਪਿੰਡ” ਭਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸ੍ਰੋਤ ਫਸਲ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀ ਹੋਈ। ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਦਾ ਠੀਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਰਸੀਮ ਵੀ “ਭੰਗ ਦਾ ਭਾੜੇ” ਹੀ ਸਿੱਟਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮੱਕੀ ਦੀ ਫਸਲ “ਕੀੜੀ” ਨੇ ਖਾ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਖਾਦ ਅਤੇ ਟਰੈਕਟਰ ਦੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦਾ ਖਰਚਾ ਕੱਢ ਕੇ ਹਿਸਾਬ ਮਸਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਟਰੈਕਟਰ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਭਰਨ ਦਾ ਫਿਕਰ ਵੀ ਹੈ। ਉਤੋ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸਹੁਰੇ ਤੋਰਨ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਰਸਮ ਵੀ “ਖੁੱਲਾ ਖਰਚ” ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਟਰੈਕਟਰ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਟਰੈਕਟਰ ਵੇਚ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ ਦੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਆਪਣੀ “ਪੰਜ ਕਲਿਆਣੀ” ਮੱਝ ਵੇਚਨ ਵਿੱਚ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ “ਬੱਚੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ” ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ।

ਸੰਕਟ ਦੇ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਕਿਸਾਨੀ ਕੁਲਬੀਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਕਲਰਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਜਸਬੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜਸਬੀਰ ਦਾ ਭਰਾ ਸੁਖੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੁਲਬੀਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਜਸਬੀਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਕੁਲਬੀਰ ਬਾਰੇ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅੱਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਏ। ਟਰੈਕਟਰ ਹੈ, ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਹਨ, ਲਵੇਰੀਆਂ ਹੈਨ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਖੁੱਲ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਖਾਂਦੇ - ਪੀਦੇ ਐਂ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪਿੰਡਾ ਵਿੱਚ ਇੱਜਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਐ। ਜੇਬ ਰਪੱਈਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਐ।[1]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਨੂੰ ਮੱਧ ਕਿਸਾਨੀ "ਮੌਜਾ" ਵਿੱਚ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਧਲੀ ਕਿਸਾਨੀ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਨਿਮਨ ਮੱਧਵਰਗ "ਸੁਖੀ" ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ "ਸੁਖੀ" ਵਰਗ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਹਾਣੀ ਮਖੌਟੇ ਦੇ ਨਿਮਨ ਮੱਧਵਰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੁਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਯੂ. ਡੀ. ਸੀ. ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਾਲਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆ ਦੇ ਤੰਗੀ ਤੁਰਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਵਰਨਣ ਰਾਹੀ ਵਿਅੰਗ ਰੂਪ ਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਇਸੇ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ।

ਪਰ ਸੁਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾੜ੍ਹੀ ਉੱਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਉਸਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਰਚੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੌ ਰੁਪਇਆ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਰੱਸਗੁੱਲੇ ਨਹੀ ਖਾਣ ਗਏ। ਰਸਗੁੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਵੀ ਪੀਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿੰਕੂ ਨੂੰ ਰਸਗੁੱਲਿਆ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗੋਲ ਗੱਪੇ ਖਾਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਵੇਗਾ। ਗੋਲ ਗੱਪਿਆ ਤੇ ਘੱਟ ਖਰਚਾ ਆਵੇਗਾ।

ਸੁਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਦੇ "ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ" ਨਾਲ ਉਸ ਵਰਗ ਦਾ "ਪੋਲ" ਵੀ ਭਲੀ -ਭਾਂਤ ਖੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[2]

ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਿਸਾਨੇ ਦੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਨਵਿਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਢੁੱਕਵਾਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੱਕ, ਚੰਦਰਕਾਂਤ, ਜ਼ਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਕੀ, ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ ਆਦਿ ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਠਿਨ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਉਪਰਲੇ ਅਤੇ ਨਿਚਲੇ ਰੈਂਕਾਂ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਿਚਲੇ ਹੇਠਾ ਰੈਕਾਂ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ ਦਾ ਫੌਜੀ ਦਵਿੰਦਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਵਾਈ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ "ਵਕਤ" ਅਤੇ "ਸਾਧਨਾ" ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸੁੰਨ-ਸਾਨ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਕਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਦਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚਿਖਾ ਵਿੱਚ ਹੀ "ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ" ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਦਵਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਖਾਹਸਾਂ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ: -

ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ: - ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਅੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਲੈ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇਰਾ ਸੰਸਾਰ। ਵੇਖ ਲਈ ਤੇਰੀ ਸੁਹਣੀ ਦੁਨੀਆਂ। ਮਾਣ ਲਿਆ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮਿਆਰ। ਮੈਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਚਮਤਕਾਰ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਚਮਤਕਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲੂਹਣ ਵਾਸਤੇ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ, ਸੁਆਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ।[3]

ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਰੁਣਾ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬੁਰਜ ਦੀ ਇੱਟ, ਬੂਸਟਰ, ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ, ਮਖੌਟੇ, ਜਾਲ, ਚਾਬੀ, ਜੰਗ, ਤਮਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਿਆਹੀ ਫੈਲ ਗਈ ਆਦਿ ਰੂਪਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਕਹਾਣੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਥਾ-ਜੁਗਾਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਕਥਾ ਮਾਡਲ ਸਿਖਰਾਂ ਜੰਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਰਕ ਦੀ ਤੁਲਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖੋ ਕੁਝ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਕੇਵਲ ਉੱਪਰਲੀ ਸਤਹਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਕਹਾਣੀ ਬੁਣਤੀ ਦਾ ਸਹਿਜ਼ ਅੰਗ ਨਹੀ ਬਣ ਸਕੇ ਸਗੋਂ ਕਥਾ ਬਣਤਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਪਏ ਦ੍ਰਿਸਟੀਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਕੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਾਣਤਮਕ ਰੁਪਾਂਤਰਨ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਕਾਰਜ ਧੀ ਘਾਟ, ਰੁਪਕਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਬਾਹਰੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਰਹਿਤ ਘਟਨਾ ਸੰਗਠਨ ਆਦਿ ਲੱਛਣ ਇਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਜਲਿਟ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਕਥਾ ਬਿੰਬ ਰਾਹੀਂ ਵਿਰਕ ਦੇ ਕਥਾ-ਮਾਡਲ ਦਾ ਬਦਲ ਸਿਰਜਦਿਆ ਆਲੋਚਕਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ "ਮੈਨੂੰ ਕੀ" ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਅਣਗੋਲੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ' ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੰਡਿਆਲੀ ਧਰਤੀ, ਬੰਨ ਉਠਾਈ ਪੋਟਲੀ, ਦਾਤੀ ਅਤੇ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿਮਨ ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਸਾਨੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕਾਲਾ ਸੂਰਜ, ਕੰਬਦਾ ਚਾਨਣ, ਲੈਂਟਰ ਹੇਠਲੇ ਫੱਟੇ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਫੋਕਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕੇਵਲ ਆਕਾਰ ਪੱਖੋ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਆਕਾਰ ਪੱਖੋ ਹੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਂ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀਆਂ ਝਲਕਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਦੀ ਆਰਥਕ ਸਾਧਨਹੀਣਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗਾ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਤਣਾਅ, ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਬਿਗਰਾਉ ਅਤੇ ਸੰਪੰਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੂਖਮ ਢੰਗਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਵੱਲ ਵੀ ਰੁਚੀ ਵਿਖਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਕਾਣਸੂਤੇ ਵਗਦੇ ਬਲਦ ਦੇ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਦਲੀਪ ਅਤੇ ਗੁਰਮੀਤ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਧਨਹੀਣਤਾ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਫਸਲ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚਾ ਜਦ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਨਾਫਾ ਨਾ- ਮਾਤਰ ਰਹਿਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਟ ਸਥਿਤੀ ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ "ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਸਕਦੇ" ਹੀ ਨਹੀ ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰਲੇ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਢਦੇ ਹਨ ਤਾਂ "ਲਾਹਾ" ਫਿਰ ਵੀ "ਜੀਪਾਂ ਵਾਲਾ" ਵਰਗ ਹੀ ਖੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ "ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੱਢ" ਕੇ ਨੇਪਰੇ ਹੋ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਨਿਮਨਵਰਗਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰਫ "ਖੱਜਲ ਖੁਆਰੀ" ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਫਸਲ ਚੰਗੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ "ਆੜਤੀਏ" ਅਤੇ "ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ" ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਿਮਨ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੀ ਫਸਲ ਤੋਂ "ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣਾ" ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਰਾਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਣਸੋਧਿਤ ਕਿਸਾਨੀ ਰੋਹ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬੰਨ੍ਹ ਉਠਾਈ ਪੋਟਲੀ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਪਾਤਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪਤੁੱਰ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜ੍ਹ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਨਾਂ ਦਿਨ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਰਾਤ ਔਲਾਦ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਕੀ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ" ਦੇ ਪਛਤਾਵੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਦਰ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਵਾਸਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ: ਕਿ ਥੁੜਿਆ ਹੋਇਐ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੁਣੋ। ਏਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਆ।

ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਏਕਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਜੇ ਸਥਿਤੀ ਸੁਖਾਵੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਧਨੀ ਕਿਸਾਨੀ ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹਥਿਆਉਣ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਟੁਟਦੀਆਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਏਕਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਹਲ ਵਾਹੁਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਰਵਣ ਦੇ ਜਮਿਮੇ ਸੀ ਤੇ ਪੱਠੇ ਦੱਥੇ ਤੇ ਹੋਰ ਉੱਪਰਲੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਵੇ ਦੀ ਸੀ। ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਨਹੀ ਸੀ ਵੇਖਿਆ। ਦੇਵ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਜੋਗ ਦੀ ਉਹ ਕਏਨੀ ਸਾਭ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਵਣ ਨੂੰ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਿਆ ਕਦੇ ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਪਰੈਣ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀ ਸੀ ਪਈ। ਹਾਥੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਉਨਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਨ।[4]

ਧਨੀ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦੇਵ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਚਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ" ਵਿੱਚ ਹੀ ਏਕੇ ਨੂੰ "ਇੱਟ ਖੜਿੱਕੇ" ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾਤੀ ਦਾ ਉੱਚ ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਸਾਨ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ "ਸਰਪੰਚ ਦੀ ਤੀਹ ਘੁਮਾ ਢੇਰੀ" ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਚੋਂ ਲਗਦੇ ਭਰਾ ਹਰਬੰਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੈਲੀ ਉੱਤੇ "ਲਾਲਸਾ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ" ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਚ ਟੈਕਸੀ ਵਾਹੁੰਦੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤੀਕਾਰ ਭਰਾ ਨਰੈਣ ਵਿੱਚ "ਫੁੱਟ" ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਜੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਇਵਰੀ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਧੰਦੇ ਕੁਝ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਾਸਾਰ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਖੁੱਲ ਦੁਆਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ "ਵਾਲਇਤ" ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭਰਜਾਈ ਪ੍ਰੀਤੋ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰੋਂ ਵਿਰਸੇ ਚ ਮਿਲੀ "ਥੋੜੀ ਕੁ ਜ਼ਮੀਨ" ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨੇ ਕਿਸਾਨੀ ਲਈ ਜੇ ਆਰਥਕ ਪੱਖੋ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਖੋਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਪੱਖੋ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਨੂੰ ਆਰਥਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਆਰਥਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਵਲਾਇਤ ਵਿੱਚ ਸੱਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਰਾ ਦੇ "ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ" ਸਮੇਂ ਖਰਚ ਹੋਏ "617 ਪੌਂਡ" ਸਹਿਤ ਮੋੜੇਜਾਣ ਲਈ ਗੱਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲ ਦੇ ਨਾਲੋ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਯਥਾਰਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਨਿਰਪੇਖ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਰਚਨਾਂ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਤੀ ਉਸ ਨੂੰ "ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ

ਮਨੁੱਖ ਲਹੀ ਪੀਣਾ" ਪਿੱਛੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪ੍ਰੇਰਕਾ ਤੱਕ ਨਹੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਦਿੰਦੀ। ਉਸ ਲਈ ਉਹ "ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ" ਵਿੱਚ ਪਏ ਪਾੜ ਅਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਘਾਣ ਦਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਲੀਕਣ ਤੱਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੰਦਰ ਉੱਤੇ ਅੱਗ ਨੱਚ ਰਹੀ ਸੀ,ਜੰਗ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਨਾਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਹਨੇਰੇ ਨੇ ਦਿਉ ਵਰਗਾ ਰੂਪ ਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਅੱਗਦੇ ਭਾਂਬੜ ਮੱਚ ਉੱਚੇ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮਨੱਖ ਨੂੰ ਕੋਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਕੰਧ ਖਲੋ ਗਈ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਧੀਆ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹਵਸ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਿਆ।

"ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸੱਟ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ? ਇਸ ਦੀ ਟਹਿਕਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਨੂੰ ਮਸਲਣ ਦਾ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ ਹੈ?" ਮਨੁੱਖ, ਰਾਕਸ਼ ਰੂਪੀ ਮਨੁੱਖ।[5]

ਸੇਣੀ ਸਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ "ਰਾਕਸ਼ ਰੂਪੀ ਮਨੁੱਖ" ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੱਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਉਦਾ। ਉਹ ਸਿਰਫ "ਨਾ ਕੋਈ ਲਹੂ ਪੀਵੇ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਲਹੂ ਡੋਹਲੇ" ਦੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਆਸਥਾ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਕੁ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਸਿੱਕੇ ਬਰੂਦ ਨਾਲ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕੇ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਲਈ "ਸ਼ਹੀਦ" ਹੋਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਦਾ ਭੰਜਨ ਕਰਕ ਕੇ "ਰੋਟੀ" ਖਾਤਰ "ਮਰਨ ਮਾਰਨ" ਵਾਲੀ ਯਥਾਰਥਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਬੱਲ ਨਾਲ ਜਰੂਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ "ਕੰਬਦਾ ਚਾਨਣ" ਦਾ ਜਵਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਧਨੀ ਕਿਸਾਨ, ਲੰਬੜਦਾਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਊਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕੀ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ "ਇੱਕੋਂ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ" ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਇਉਂ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪੀ ਇੱਕ ਲੱਤ ਗੁਆ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੂਹਰਾ ਦੁਖਾਂਤ ਅਖੀਰ ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਥਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿਲਾਅ ਹੀ ਖਿਲਾਅ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਗਤੀਹੀਣ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਜਗ ਰਹੀ ਬੱਤੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ।[6]

ਜਨਰੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੋਇਆ ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਪੱਖੋਂ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਹ ਵਿੰਡਬਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ "ਲੈਂਟਰ ਹੇਠਲੇ ਫੱਟੇ" ਰਾਹੀ ਇੱਕ ਵਿਵੇਕ ਉਭਾਂਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਜ ੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ "ਸਨਮਾਨ" ਅਤੇ "ਸੱਤਿਕਾਰ" ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਮਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਮਾਮੂਲੀ ਸਹੂਲਤ ਵੀ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਭਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਗੁਪਤਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਿਨਮਾ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਿਆ ਸਕਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾ ਰਾਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ:

"ਯਾਰ ! ਯਹ ਫੌਜੀ, ਔਰਤੋਂ ਕੋ ਐਸੇ ਆਂਖੇ ਫਾੜ-ਫਾੜ ਕਰ ਦੇਖਤੇ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਔਰਤ ਕਭੀ ਦੇਖੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤੀ। ਬੜੇ ਅਸਿਭਅਕ ਲੋਗ ਹੈ ਯਹ। ਇਨਹੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮੇਂ ਔਰਤੋਂ ਕੋ ਲਾਨਾ ਅੱਛਾ ਨਹੀ ਲਗਤਾ"।[7]

ਅਮਨ -ਸ਼ਾਤੀ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਫੌਜੀ "ਮੱਖੀਓ ਕੀ ਤਰਹ ਪੂਰੇ ਸ਼ਰਿਹ ਮੇਂ ਭਿਣਕ ਰਹੇ" ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲੈਂਟਰ ਹੇਠਲੇ ਫੱਟਿਆ ਦੇ ਰੂਪਕ ਰਾਹੀਂ ਫੌਜੀਆ ਦੀ ਵਕਤੀ ਲੋੜ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਉਭਰਦਾ ਹੈ।ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆ 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ", "ਕਾਲਾ ਸੂਰਜ" "ਕੰਬਦਾ ਚਾਨਣ" ਅਤੇ "ਲੈਂਟਰ ਹੇਠਲੇ ਫੱਟੇ" ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਰਲ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਵਰਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ, ਸਤਹੀ ਚਰਿਤਰ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਕਥਾ ਬੁਣਤੀ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਪਏ ਰਹਿ ਗਏ ਰੂਪਕ, ਭਾਂਵੇ ਇਸ ਕਥਾ - ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੇ ਕੰਮਜ਼ੋਰ ਪੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਰਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਲਪ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇੱਸੇ ਲਈ ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਤੰਦ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਕਮਈ ਬਣਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲਝਾਤ ਦੀ ਕਥਾ- ਜੁਗਤ ਰਾਹੀ ਉਹ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਕਾ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਯਤਨ ਜੁਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਢਿੱਲੀ ਸੰਰਚਨਾਂ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਗਤੀ ਵਰਗੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਤੀਜੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ 'ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ' ਨਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੜਾਅ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ੰਘਰਸ਼ਮਈ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਵੱਲ ਜਿਆਦਾ ਰੁਚੀ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਮਨ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤਾਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਚ ਧਨੀ ਕਿਸਾਨੀ

ਆੜਤੀਏ ਰੂਪ ਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਰੂਪਕ ਰਾਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਲਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਰਾਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਚੇਤਨਾ, ਸਨਅਤੀ ਕਿੱਤਿਆ ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮੂਹਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੱਕਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਬੋਹਲ ਦੇ ਰਾਖੇ ਦਾ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਸ਼ਮੀਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਓ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤਹਾਬ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਭਰਾ ਭਰਜਾਈ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਮਣ-ਮੁਟਾਵ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਪੱਤਰ ਸੰਤੋਸ਼ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਧਵਾਟੇ ਛੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਇਹ ਹੈ:

ਭਾਪਾ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਆ ਆਪਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦੇਈਏ। ਜ਼ਮੀਨ ਕੀ ਦਿੰਦੇ ਏ? ਸ਼ਾਰਾ ਟੱਬ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦੈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਲੜ ਵੀ ਪੂਰੇ ਨਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਚ ਦੇਖਦੇ ਆ ਜਿਸ ਲਾਲਦੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਚ ਪੰਜਾਬ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਾਲ ਪਿਆਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆ ਨੂੰ ਨੱਕ ਥੱਲੇ ਨਹੀ ਰੱਖਦਾ। ਚੰਗਾ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਚੰਗਾ ਪਹਿਨਦੇ ਆ। ਏਥੇ ਅਸੀਂ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ ਕੱਖਾ ਤੋਂ ਹੌਲੇ ਹੋਏ ਪਏ ਆਂ। ...... ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦਈਏ ਉਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਾਲੇ ਕੋਲ।ਜਾਂ ਏਦਾ ਕਰਕ ਲਈ ਕਿ ਪੈਸੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਲੈ ਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਰੱਖ ਲਈਏ।[8]

ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨੀ ਸੁਬਾਓ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਮਰੀ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਕਿਸਾਨਾ ਦੀ ਜਥੇਬੰਧੀ ਆਪਣੇ "ਸਾਂਝੇ ਫੰਡ" ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਰਥਕ ਮੱਦਦ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਮੀ੍ ਕਿਸਾਨੀ ਜਥੇਬਧੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਟੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਈਕਲ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦਿਆ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖਿਆ। ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਫੈਸਲਿਆ ਕਿਸਾਨਾ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਇੱਕ ਦਰਿਆ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਸਰੂਰ ਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦਰਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆਂ ਹੋਵੇ।[9]

ਕਹਾਣੀ ਮਾਵਾਂ ਬਾਝੋ ਦਾ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਰੇਤ ਨਾਲ ਅੱਟੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮੁਆਵਜੇ ਵਾਸਤੇ "ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨ" ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਕੰਡੇ ਬੀਜਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਅਗਾਹਵਧੂ ਨੌਜਵਾਨ ਜਸਬੀਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿਰੋਧੀ ਧਨੀ ਕਿਸਾਨ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਇਲਾਕੇ ਦੇ

ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਨੇਤਾ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ "ਚਿੱਟ ਕੱਪੜੀਏ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਟੋਪੀਏ" ਨੇ ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਢਦੇ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਦਭਾਵੀ ਕੂਟਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖੁਹਾ ਬੈਠਾ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਸਵਰਨ ਵੀ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕਿਸਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਿੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹਰਕੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੁਆ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਕਾਬਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਸਮੂਹਕ ਹਿੱਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਕਾਮਾ ਯੂਨੀਅਨ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਜੰਗ ਛਿੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਫੌਜੀ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਂਝੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਫੈਸਲਿਆ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਫਤਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ "ਜੰਗ" ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਸਥਾ ਵਾਲੀ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀ ਵਿਖਾਏ ਗਏ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਨਾ ਆਪਣੀਆਂ ਤਤਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈਂਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੇਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਬੇਸੇਧ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੋਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਾਜਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੋਂ ਇੰਨਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਬਿਧਾ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਦਰਭ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵੇਰਵਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਜਲਿਟ ਕਥਾਨਕ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਪਿੱਛਲਝਾਤ ਦੀ ਕਥਾਂ-ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਿਸੇ ਕੇਂਦਰੀ ਘਟਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਉਪ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਾਣਾ ਪੇਟਾ ਬੁਣ ਕੇ ਜਲਿਟ ਸੰਰਚਨਾਂ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਲਕੀਰੀ ਪਾਸਾਰ ਵਾਲੀ ਇਕਹਰੀ ਘਟਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਖੱਡ- ਖੱਡ ਕਰਕੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ ਬੋਹਲ ਦੇ ਰਾਖੇ ਵਿੱਚ ਸਰਬਗਿਆਤਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਇੱਕ ਅਨਯ-ਪੁਰਖੀ ਨਿਮਨ ਪਾਤਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾੜਿਆ ਦੀ ਭੰਨ ਤੋੜੀ ਕਣਕ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਦਾਤੀ ਲਈ ਮਾਯੂਸ ਖੜ੍ਹਾਂ ਟੱਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ ਆ ਕੇ

ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਫਸਲ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਨਾ ਮਾਤਰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖਰਬ ਨਾਲ ਚਿੰਤਤ ਸ਼ਮੀਰ ਆਪਣੀ ਆਰਥਕ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਰੁਲਦਾ ਬਚਪਨ, ਭਰਾ ਬਲਬੀਰ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਬਲਬੀਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਾਮੋ ਦੇ ਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਅਨੈਤਿਕ ਜਿਨਸੀ ਸਬੰਧ, ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ, ਸਾਂਝੇ ਪਰਵਿਾਰ ਚ ਵਧੀਆਂ ਤਣਾਅ, ਅੱਡੋਫਾਟੀ ਹੋਇਆ ਟੱਬਰ, ਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ, ਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਚੇਤਨਾਂ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਰਾਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਣਕ ਦੇ ਵੱਢ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਚਿਤਰਪਟ ਉੱਤੇ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਨਾਲੋ ਵਰਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਲਕੀਰੀ ਪਾਸਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਜਲਿਟ ਅਤੇ ਜਾਗਿਆਸਾਪੂਰਨ ਨਹੀ ਬਣਨ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਉਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਜਲਿਟ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰਲ ਉਤਰ ਨਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮੁਟਿਆਰ ਸ਼ਾਮੋ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਸਹੁਰੇ ਨਾਲ ਜਿਨਸੀ ਸਬੰਧ ਕਿਸ ਕਾਰਨ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਜਾਂ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਸੰਤੋਖ ਵਿੱਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਪਰ ਲੇਖਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਅਣਗੋਲਿਆ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮਨਇੱਛਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਹਣੀ ਦੇ ਸੁਖਾਂਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸੰਕਟ ਦਾ ਰੁਮਾਨੀ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਹ ਲੰਮੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਰੂਪ ਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤਰ ਉਦੇਸ਼ ਜਲਿਟ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਅਬਜੈਕਟਿਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਜਲਿਟ ਗਲਪ-ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਸਕਣ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਯੋਗਤਾ ਹੀ ਚੰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਮਾਕਦੰਡ ਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੌਂਵੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਹਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਨਵੇਂ ਆਯਾਮ ਸਿਰਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਿਛੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਲਿਟ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧ ਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉਸ ਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਾਉਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੀਲ ਵਿਸ਼ਾ ਅੱਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੌਂਵੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ 1988 ਈ: ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਸੈਟਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਓ ਹੋ ਕੇ ਵਾਚਣ

ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁੜ ਕਥਾਂ ਸਿਰਜਾਣਾ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਗਲਪ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਪਣੇ ਅਬਜੈਕਟਿਵ ਸੁਬਾਉ ਕਾਰਨ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੋ ਟਾਪੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਅਤੀ ਵਿਕਸਤ ਪੂਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ (ਕਨੇਡਾ) ਵਿੱਚ "ਸੈਟਲ" ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਅਚੇਤ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾਵਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੜਚਨਾਂ ਦਾ ਤਣਾਅ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਥੀਮ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋ: ਕੁਲਵਰਨ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਸਵੀਕਾਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੌਤਿਕ ਲੋੜਾ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਪਰ ਨਕਸਲਵਾਦ ਦੇ ਡੰਘ ਦਾ ਸੁਚੇਤ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਅਣਚੇਤਨ ਚ ਧਸ ਚੁੱਕਿਆ "ਖੁੱਲੇ ਡੁੱਲੇ ਹਾਸਿਆ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ" ਦਾ ਰੁਮਾਨੀ ਅਕਸ ਉਸ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਹੀਣ ਹੋਤ ਦਾ ਆਭਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਿਆ ਦੀ "ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ" ਅਤੇ "ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ" ਵਾਲੀ ਨੰਗੀ ਚਿੱਟੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੋਂਦ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਤੰਕਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਫਸਾਏ ਪ੍ਰੋ: ਕੁਲਵਰਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਨਬੀਰ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਠੋਰ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। "ਕਿੱਥੇ ਕਨੇਡਾ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਇਥੋਂ ਦਾ .... "ਵਰਗੀਆਂ ਤੁਲਨਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਕੁਲਵਰਨ ਹੋਰੀ ਅੰਤ ਨੂੰ "ਕੈਨੇਡਾ ਪਰਤ" ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ "ਲਾਨ ਵਿੱਚ ਝੂਮ ਰਹੇ ਦਰਖਤਾਂ" ਵਾਂਗ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਿਆ ਕਰਕੇ ਟਹਿਲ ਸਕਣ।

ਕਹਾਣੀ ਜੜ੍ਹਾ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਤਰ ਬਰੂਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਾਤਰ "ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚੁੱਕੀ" ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਥਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੱਧਮ ਰਾਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੰਮਪਲ ਕੇ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਕ ਹੋਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਤਣਾਅ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ (ਪਛਾਣ), ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ (ਭਵਿੱਖ) ਹਰਦੀਪ (ਜੂੜਾ) ਜਨਮੀਤ , ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ (ਪਰਛਾਵੇ), ਬਲਰਾਜ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ੀ (ਦੋ ਟਾਪੂ) ਆਦਿ ਪਾਤਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋ ਪੂਰਬੀ ਅਣਚੇਤਨ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਧਰਾਤਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਤਣਾਅ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾ ਨੂੰ "ਸੁਪਨਿਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਕਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ "ਭੌਤਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਹੁਲਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋ ਟਾਪੂ ਦੀ ਪਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ:

ਹਰ ਥਾਂ ਸਫਾਸੀ ਸੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ, ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਚੁਲੇ ਮਾਈਕਰੋਵੇਵ, ਟੀ. ਵੀ. , ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾ ਸਹੂਲਤਾ ਸਨ। ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਚੰਗਾ ਕੱਪੜਾ ਖਾਲ ਲਈ ਚਿਕਨ, ਫਰੂਟ ਤੇ ਪੀਣ ਲਈ ਦੁੱਧ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾਤੇ ਜੂਸ ਅਤੇ ਪੋਪ ਡਰਿੰਕਸ...............[10]

ਇਹ ਹੁਲਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤਾਪ ਚ' ਬਦਲਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਾਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਬੋਧਿਕ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਜੜ੍ਹਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋ ਕੁਲਵਰਨ ਸੋਚਦਾ ਹੈ:

ਇਥੋ ਦਾ ਨਸਲਵਾਦ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀਣੇ ਕਰੀ ਰੱਖਦੇ.......... ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਮੇਨਸਟਰੀਨ ਤੇ ਇਥੋ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਾਨੂੰ ਕਬੂਲਦੇ ਵੀ ਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿੱ1ਚ ਗੁਆ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ ਗੁਆਚਣਾ ਏਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ।

ਇਹ ਸੋਚ ਕੁਲਵਰਨ ਨੂੰ ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਐਡਜੈਸਟ" ਨਹੀ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾਰਕਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਭਾਵੇਂ ਪੱਛਮੀ ਵਸੇਬੇ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆ ਵਾਲਾ ਪੱਲੜਾ ਭਾਰੀ ਕਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਅਣਚੇਤਨ ਦੀ ਹੂਕ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਵੱਸ ਉਠਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕਰਨਲ ਰਹਿ ਚੁੱਕਿਆਂ ਹੈ ਪਰ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੈ "ਔਖਾ ਭਾਗ ਹੋਗਿਆ" ਉਹ ਸਰੀਰਿਕ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦੀ ਔਖਿਆਈ ਵੀ ਝੱਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰਾ ਦੀ "ਬੇਕਦਰੀ" ਸਹਿਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਸਬਰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" ਕਦਰਾ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਅਣਚੇਤਨ ਵਾਲਾ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਦਰ "ਸਿਆਣਪ" ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪੋਤਰੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡੇ ਡੇਵ ਦੇ ਖੁੱਲ- ਮਖੁੱਲੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅੱਖੀ ਵੇਖ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਿਹ ਸਕੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ "ਇੰਡੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ" ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਤਣਾਅ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਦੇ ਜਿਸ ਘਰ ਕੇ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੱਭ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਹੀ ਰੂਹ ਖਿੜ ਗਓਂ ਸੀ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਨਹੀ ਸੀ ਜਾਪਦਾ। "ਆਪਦੇ ਘਰ" ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ:

ਘਰ? ਕਿੱਥੇ ਐ ਘਰ? ਸਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਸਮੀਹਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਇਰ ਸਵੈ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੋਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਰ ਰਹੀ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੈਮ ਆਪਣੀ "ਇੰਡੀਵਿਯੂਅਲ ਲਾਈਫ" ਦੀ ਸਰਵੋਤਮਤਾ ਲਈ ਅੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਆਖਦਾ ਹੈ: ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਇੰਡਵਿਯੂਲਿਜ਼ਮ ਐ ਪਈ ਦੂਜਿਆ ਦੀ ਗੱਲ ਈ ਨਾ ਸੁਣੋ, ਕੋਈ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ ।[11]

ਕਹਾਣੀ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਪੂਰਬੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਉਲਾਰ ਵਾਲਾ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਗੋਰਿਆ ਦਾ ਅਕਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, "ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾ ਦੀ ਇੱਜਤ ਹੀ ਕੀ ਆ? ਸਾਲੇ ਕੰਜਰ" ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਗੋਰਿਆ ਦੇ ਨਿਆਣਿਆ ਨਾਲ ਕਾਹਦਾ ਨੇੜ" ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸਫੋਟਿਕ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਿਲਬਾਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੇਟੀ ਨਵਜੋਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਪੰਥ ਕਥਾ ਦਾ ਲਖਬੀ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਲਰਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਨੇਡਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ "ਹਰ ਗੱਲ ਹਾਂ ਜੀ, ਠੀਕ ਆ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਨੇਗੀ" ਪਰ ਅਹਿਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਲੇਸ਼ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤ ਅਲਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਪਰਛਾਵੇ ਦਾ ਜਨਮੀਤ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਟਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਦੋ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਲਬੀਰ ਹਰ ਪੱਖੋ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। "ਸੁਹਣੇ ਨੈਣ- ਨਕਸ਼" "ਸੁਡੋਲ ਸ਼ਰੀਰ" "ਸ਼ਹਿਰਦਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ" ਅਤੇ "ਪਿਆਰ ਸੰਦੇਸੜੇ" ਭੇਜਣ ਵਾਲੀ ਬਲਬੀ੍ਰ ਜਨਮੀਤ ਨੂੰ ਸੈਟਲ ਹੋਣ ਪਿਛੋ "ਬਰਫ ਬਣ ਗਏ ਦਰਿਆ" ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੋਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਜੀਵੰਤ ਰੂਪਾ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਗਲਪ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਆਮ ਕਿਹੜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੱਗੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਮਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਲਨਾਮਕ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ, ਪਾਤਰਾ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਕਾਰਜ -ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਜੁਗਤਾ ਰਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਜੜ੍ਹਾ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲਵਰਨ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਵ[25]ਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹਰਜੀਪ ਆਖਦੀ ਹੈ:

ਇਹ ਹਰਕੇ ਮੁਲਕ ਚ ਤੇ ਹਰੇਕ ਥਾ ਹੈਗਾ। ਉਧਰ ਇੰਡੀਆਂ ਚ ਕਿਹੜਾ ਘੱਟ ਆ। ਜਾਤਾਂ ਬਗਦਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀ ਕਿੰਨੀਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਇਕੋ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਲਈ ਫਿਰਦੈ।

ਇਸਦਾ ਅੰਤਮ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਕੁਲਵਰਨ "ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ "ਪਾਵਰ" ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਇੱਥੇ ਜਦ ਪਾਵਰ ਹੀ ਗੋਰਿਆ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਚ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਾ ਬਰਾਊਨ ਜਾਂ ਕਾਲੇ ਲੋਕ ਕੁਝ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ।"

ਦੋ ਟਾਪੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਸਿਰਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇ ਕਈ ਵੀ ਪੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚੇਤਨਾਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਰੂਪਕੀ ਕਥਾ ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਯਥਾਸ਼ਕਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਦੋ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਨ-ਹੰਢਾਏ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਨਵੀਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿੱਥੇ -ਕਿੱਥੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾ ਦੀ ਕੁਖ ਕਿੱਲਤ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆ ਵਿੱਚ ਅਕਾਦਮਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸੰਯੁਕਤ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਰਨਣਾਤਮਕ ਬਨਾਉਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਾਰੇਪਨ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਵਿਮਈ ਚਿਤਰਨ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਿੰਬਾਤਮਕ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰਜਮਈ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ: ਕੁਲਵਰਨ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅਕਾਸ਼ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ .... ਜਿੱਥੇ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਨਣੀ, ਉਸ ਦੇ ਤਨ ਮਨ

ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਨੂੰ ਨਰਮ ਜਿਹੇ ਬੁਰਸ ਵਾਂਗ ਝਾੜ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਕਹਾਣੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ "ਬਾਗ ਲਾਉਣ" ਕਹਾਣੀ ਪਛਾਣ ਪੰਥ ਕਥਾ ਵਿੱਚ "ਦਰਿਆ ਨਿਆਗਾ ਫਾਲਜ਼" ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਰਨਣ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਨਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਦੋ ਟਾਪੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਮੌਰ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਟਾਵਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚੁਣੋਤੀ ਵਿਸ਼ਿਆ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਲਿਟ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸੜਕਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸਵ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੇ ਮੁੰਦਿਆ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਕ ਪੱਖੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਗਾਲਪ ਬਿੰਬ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਟਾਵਰਜ਼ ਅਤੇ ਬਰਫ ਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਦਰਜ਼ਾ ਦਿਵਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

[1] ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਵ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਨਲ, ਪੰਨਾ - 183

[2] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 183,184

[3] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-184

[4] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ - 186

[5] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ - 187,188

[6] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ - 188

[7] ਉਹੀ

[8] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ - 190

[9] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ - 190

[10] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ - 193,194

[11] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ - 194

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ : ਤ੍ਰਾਸਦੀ

3.1 ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਚਿਤਰਨ ਤੇ ਸਰੂਪ

ਤ੍ਰਾਸਤਦੀ ਜਾਂ ਟ੍ਰੈਜਿਡੀ (Tragidy) ਪੁਰਾਤਨ ਯੁਨਾਨੀ ਅਜਿਹੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਵਿਰੋਧੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ [26]ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾੜਾ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਰਾਸਦਿਕ ਕਮੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕ ਮੀ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅੱਜਕੱਲ ਵੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਾਈ ਜਨਮ ਦ੍ਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਤ੍ਰਾਸਦੀ, ਕਾਮਦੀ, ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ'।[1] ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਰੇਚਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਰਸਤੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੇਪ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਸ਼ਬਦਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਭੈਅ ਦਰਸ਼ਕ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੈਥਾਰਸਿਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਮੁਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨਾਟਯ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਭਾਵ ਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਰਸ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ "ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ਼ ਦੀ ਅਨੁਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਟਕ ਦੇ ਭਿੰਨ - ਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਗ੍ਰਹਿਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਹੋਈ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਨ ਵਪਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦ ਰਾਹੀ ਇਹਨਾਂ ਮਨੋਵਿਕਾਰਾ ਦਾ ਉਚਿਤ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂ' ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਮੱਧਕਲਾ ਵਿੱਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਅੱਜਕੱਲ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੀ ਜਨਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ ਦੁਖਾਂਤ Oedipus ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਇਡੀਪਸ ਜਨਮ ਤੇ ਸ਼ਰਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਨਜਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ

ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਬਦਸ਼ਗਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਭੌਰੇ ਵਿੱਚ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3,2 ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ: - ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਦਾ ਅੰਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸੁਖਾਂਤਕ ਹੋਵੇਗਾਜਾਂ ਫਿਰ ਦੁਖਾਂਤਕ। ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆ। ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਜਾਂ ਪਰਸ਼ਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਕਾਰਨ ਮੁਸਬੀਤ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਥਾ ਦਾ ਅੰਤ ਜਾਂ ਸੁਖਾਂਤਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਦੁਖਾਂਤਮਈ। ਦੁਖਾਂਤ ਜਾਂ ਸੁਖਾਂਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਜਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਜਾ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਦਰਸ਼ਕ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵਹਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਮਨੋ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੇਚਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੁਖਾਂਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਹਰੇਕ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁਖਾਂਤਮਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸੁਖਾਂਤ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਨਾਤਨੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਅਰਸਤੂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਜਾਂ ਤ੍ਰਾਸਦਮਈ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਵੱਖ- ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਸਤੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੂਨਾਨੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹਨਾਂ ਕਾਵਿ ਕਿਰਤਾ ਦੀ ਬੱਝ ਚੁੱਕੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜੇ ਹਨ। ਅਰਸਤੂ ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਚਿੰਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਂ ਪਲੈਟੋ ਅਤੇ ਲੈਜਾਇਨਸ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਦੱਸ ਕੇ ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਸੋਚ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਵਿ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ ਚਰਚਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਬਲ ਕਾਵਿ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ, ਕਾਵ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਅਰਸਤੂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਵਿਰੇਚਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗੱਲ ਅਰਸਤੂੈ ਨੇ ਵੜੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਰੇਚਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਵਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜਦਕਿ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਉੱਪਰ ਹੈ।

ਅਰਸਤੂ ਪਲੈਟੋ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਉਸਦੇ ਕਹੇ ਵਚਨਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਪਲੈਟੋ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕੇਵਲ ਰੋਣ ਕੁਰਲਾਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਨਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਅਰਸਤੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤਾਂ ਉਦੋ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਅਨਣਾਜ ਪੁਣੇ ਵੱਚ ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿਕਲ ਨਹੀ ਪਾਉਂਦ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਿੱਚ ਉਲਝਦਾ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੁਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੇ ਵਿਰੇਚਨ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਛੇੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਨਜਰ ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਤੋਂ ਬਣੇ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀ ਕਰਦਾ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜੋਰ ਕਥਾਨਕ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਚਰਿਤਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਕਥਾਨਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਦੀ।(ਭਾਵੇਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ) ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਤਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਖਾਂਤ ਤਾਂ ਹੀ ਵਾਪਰੇਗਾ ਜੇਕਰ ਪਾਤਰ ਕਾਰਜ ਕਰੇਗਾ। ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਹੀ ਵਾਪਰੇਗਾ ਜੇਕਰ ਕਥਾਨਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਕਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੁੱਖ ਜਾਂ ਸੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਜ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਥਾਨਕ ਸਰਵੋਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਚੁਸਤ ਹੈ।

3.3. ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ।

1) ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਅਨੁਕਿਰਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ।
2) ਇਹ ਕਾਰਜ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਨਿਸਚਿਤ ਅਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3) ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4) ਭਾਸ਼ਾ ਛੰਦ ਲੈਅ ਅਤੇ ਗੀਤ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
5) ਤ੍ਰਾਸ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਰਾਹੀਂ ਮਨੋਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3.4. ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਅੰਗ:- ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਛੇ ਲਾਜਮੀ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਸੁਹਜ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਛੇ ਅੰਗ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

1) ਕਥਾਨਕ
2) ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ
3) ਪਦ ਰਚਨਾ
4) ਵਿਚਾਰ ਤੱਤ
5) ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਧਾਨ
6) ਗੀਤ

ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚੋ ਕਥਾਨਕ, ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਤੱਤ ਅਨੁਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਧਾਨ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਅਤੇ ਪਦ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਗੀਤ ਅਨੁਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀਕਾਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਰਸਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਛੇ ਲਾਜਮੀ ਅੰਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3.5. ਕਥਾਵਸਤੂ

ਅਰਸਤੂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਕਥਾਵਸਤੂ ਲਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਥਾਵਸਤੂ ਨੂੰ 'ਕਾਵਿ ਦੀ ਆਤਮਾ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

3.5.1 ਕਥਾਵਸਤੂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ :- ਕਥਾਵਸਤੂ ਤੋ ਮਤਲਬ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਕਥਾਵਸਤੂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਥਾਵਸਤੂ ਨੂੰ 'ਕਾਵਿ ਦੀ ਆਤਮਾ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ।

1) ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਅਨੁਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਹੀ, ਕਾਰਜ ਦੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ।
2) ਜੀਵਨ ਕਾਰਜ-ਵਪਾਰ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਨੁਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਕਾਰਜ-ਵਪਾਰ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
3) ਕਾਵਿਗਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਸੁੱਖ ਜਾਂ ਦੁੱਖ। ਇਹ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹਨ।
4) ਚਰਿਤਰ ਕਾਰਜ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5) ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਜ ਵਪਾਰ ਦੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
6) ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਰਾਗਾਤਮਕ ਤੱਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲਟਾਉ ਅਤੇ ਅਭਿਗਿਆਨ, ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ।
7) ਇਸ ਲਈ ਨਵੇਂ ਕਲਾਕਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਅਤੇ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਸਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਸਫਲ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਵਕਤ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਕਥਾਨਕ ਲਈ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਮੋਹ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਪਰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪਿਛਲੇਰੇ ਨਾਟ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਨਾਟ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀਂ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਪਿਛਲੇਰੇ ਨਾਟ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਖਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਥੋ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਨੂੰ ਅੀਹਮ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਰਲੇ, ਸ਼ੈਕਸ਼ਪੀਅਰ, ਡ੍ਰਾਇਡਨ, ਮੋਲੀਅਰ , ਗੇਂਦੇ, ਇਬਮਨ , ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚਰਿੱਤਰ ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ।ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਧਾਰ ਅੰਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ-ਵਸਤੂ, ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਰਸ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ

ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਸ ਹੈ। ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਨੇਤਾ ਉਸਦੇ ਮਧਿਅਮ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਪਰ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਦੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਨਹੀ।"[2]

ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਇਸ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਵਸਤੂਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ। ਵਸਤੂਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਮੂਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੂਖਮ ਚਰਿਤਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਾਲੋ ਅਰਸਤੂ ਨੂੰ ਮੂਰਤ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਰੁੱਚੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ ਅਨੁਕਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਰਿਤ੍ਰਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਰਜ -ਵਪਾਰ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਸਹਿਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਸ਼ੱਕੇ ਪਰ੍ਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਸ ਅਤੇ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਕਥਾਨਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਇਹ ਤਰਕ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਰਜ-ਵਪਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਰਜ-ਵਪਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕਥਾਨਕ ਜਿਵੇ ਕਿ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਾਵਿ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਘਟਨਾ ਸਾਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੂਰਤ ਰੂਪ-ਆਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਇਹ ਖਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਖਿੱਚ ਦਾ ਰਹੱਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਕਿਰਿਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਕਿਆ ਮਾਨਵ ਤੱਤ ਅਤੇ ਭਾਵ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਣ ਤੱਤ ਤੋ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਉਤਰੀ ਦਖਣੀ ਧਰੂ ਦੀਆਂ ਪਰਬਤ-ਕੰਦਰਾਵਾ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਓਤਲ ਗਰਭ ਵਿੱਚ, ਜਵਾਲਾਮੁੱਖੀ ਪਰਬਤਾ ਦੇ ਅੰਤਰ ਜਾ ਸੌਰ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਛਿਣ ਨਾ ਜਾਣੇ ਕਿੰਨੀਆ ਭਿਅੰਕਰ ਘਟਨਾਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਖਿਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਘਟਨਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਜਗਮਗਾ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਆਤਮਦਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਤਿਆਭਿਗਿਆ ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਮਨ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੀ ਰਸ ਹੈ। ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾਂ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਇਹ ਸਥਾਪਨਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੰਨਣਤਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ-ਰਸ ਉਸਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਨੇਤਾ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਆਤਮ ਤੱਤ ਅਤੇ ਆਤਮ ਤੱਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਉਸਦਾ ਸਫਲ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਭਾਵ ਰਸ।

ਇਸ ਲਈ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਰਕ ਵੀ ਪੱਕੇ ਨਹੀਂ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਇਹ ਧਾਰਨਾਂ ਸੱਚ ਨਹੀ ਹੈ। ਪਾਤਰਾ ਤੋਂ ਬਿਗੈਰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਿਵੇ ਘੱਟ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੰਭੀਰ ਘਟਨਾਵਾ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ

ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨਵ ਮਨੋਬਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਥੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਵਿ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਯੂਰੋਪ ਦੇ ਪਿਛਲੇਰੇ ਨਾਟ-ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਚਰਿਤਰ ਸੰਬੰਧ ਸਿਧਾਂਤ ਉਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਰਸ ਸਿਧਾਂਤ

3.6. ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਅਧਾਰ

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਲਈ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਧਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ।ਜਿਹੜੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

1. ਦੰਦਕਥਾਂ ਮੂਲਕ ਕਾਰਕ
2. ਕਲਪਨਾਂ ਮੂਲਕ ਕਾਰਕ
3. ਇਤਿਹਾਸ ਮੂਲਕ ਕਾਰਕ

3.6.1 ਦੰਦਕਥਾ ਮੂਲਕ ਕਾਰਕ

"ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਦੰਦਕਥਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।"[3] ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਉਸਦੀ ਸੰਭਾਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਸੀ ਇਕਦਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਭਾਵ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਦੰਦ ਕਥਾ ਮੂਲਕ ਕਾਰਜ ਉੱਤੇ ਦੱਸਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਗੁਣਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਆਪਣੀ ਸੁਹਜਾਤਮਕਤਾ ਕਰਕੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਰੂਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1. ਸਰਲ ਕਾਰਜ
2. ਜਟਿਲ ਕਾਰਜ

ਪਰ ਇਹਨਾ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਥਾਨਕ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰਲ ਕਾਰਜ ਕਾਰਨ ਕਥਾਨਕ ਸਰਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲਿਟ ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਵਾਪਰਦੀਆਂ। ਕਥਾਨਕ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਧੇ ਅੱਗੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਜਲਿਟ ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਟਨਾਵਾ ਆਵਸ਼ਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਦੀ ਤੌਰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਥਾਂ ਵਲ ਵਲੇਵੇ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਚਾਨਕ ਹੀ

ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਲਿਟ ਕਥਾਨਕ ਵਿਚ ਮੋੜਤੋੜ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਕਿਸ਼ਮਤ ਪੁੱਠੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਮੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੇਵਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਨੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਿਰੱਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਕੇਵਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਕਰੁਣਾਤਮਕ ਭਾਵ ਨੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖੀਆਂ ਹੈ। ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਦਾਂ ਜਾਵੇ ਜੋ ਕਰੁਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੋਣ।

3.6.2. ਕਲਪਨਾ ਮੂਲਕ ਕਾਰਕ

ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਵੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਦੰਦਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੀਏ। ਕੁਝ ਤ੍ਰਾਸਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਮ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਅੱਤ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਾਰਕਬੱਧ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇ-2 ਉਹ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ -2 ਉਹ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਫਸੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਰ ਕਦਮ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਜੀਵਨ ਘੋਲ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਮੂਲਕ ਕਾਰਕ

ਜੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਉਹ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਸ਼ਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਏ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਕਵੀ ਰੂਪ ਬਰਾਬਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਸੰਤਵ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਦੇ ਨੇਮ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸੇ ਗੁਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੂਕਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਦੰਦਕਥਾ ਕਾਰਜ ਕਲਪਨਾ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਜ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ ਦੰਦਕਥਾ ਸਾਹਿਤ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਯੋਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਸੰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਵਿ-ਗੁਣ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਆਧਾਰ ਵੀ ਤਿਆਗਣ ਯੋਗ ਨਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲਪਨਿਕ ਆਧਾਰ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤ ਸੱਚ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਆਧਾਰ ਵਿੱਚ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ।

ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪ੍ਰਖਾਰ ਦੇ ਕਥਾਵਸਤੂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਹੈ- ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਆਪ-ਘੜੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣ, ਦੰਦਕਥਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਿਸ਼੍ਰਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਕਾਵਿ ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਇਹ ਗੰਭੀਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਭਾਰਤ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਯੁਗ ਮਹਾਕਾਵਿਆਂ ਅਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਅਰਥਾਤ ਪੁਰਾਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ ਉਪਰ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੁੱਢਲੇ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਨੁਗਮ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਟ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਧਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਆਕਾਰ

ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਇਨਸ਼ਾਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅੰਗਾ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਪਦਾਰਥ ਅੰਗ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਕੋ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਬੁੱਝੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਉਸਦਾ ਵੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਉਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਿਤ ਆਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ " ਅਜਿਹਾ ਵਿਸਤਾਰ ਜੋ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ"[4] ਕਥਾਨਕ ਇੰਨਾ ਸੂਖਮ ਨਾ ਬਿੰਬ ਹੀ ਨਾ ਬਣੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੰਬਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਗਹਿਣ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਧਾਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਜਰੂਰਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਰੂਪ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਹੋਵੇ।

ਸਾਧਾਰਣ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ

1. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਰੂਪ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
2. ਉਹ ਏਨਾ ਸੁਖਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦਰਸ਼ਕਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਿੰਬ ਹੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਏਨਾਂ ਲੰਮਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਸਮਾ ਸਕੇ।
3. ਉਸਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਰੂਪ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
4. ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਕ ਹੋਰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ" ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਇਕ ਗੇੜੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[5]" ਇਸ ਵਾਕ ਉਫਰ ਕਈ ਨਾਟ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਟਲੀ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਨਵਸ਼ਾਸਤਰਵਾਦੀ ਨਾਟਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਨ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ

ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਕਥਾਵਸਤੂ ਨੂੰ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਥਾਵਸਤੂ ਦੇ ਮੂਲ ਗੁਣ

1. ਏਕਤਾ

ਕਥਾਵਸਤੂ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੁਣਾ ਏਕਤਾ ਹੈ। ਏਕਤਾ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚੋ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਥਾ ਹੋਵੇ। ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਏਕਤਾ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ -ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਅਰਥਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਵੇ।ਭਾਵ ਉਸਦੀ ਘਟਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਅੰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾ ਤੋਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰਬੰਗ ਹੀ ਖਿੰਡਰ ਪੁੰਡਰ ਜਾਏਗਾ। ਵਿਵੇਚਨ ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸਟੀਕ ਹੈ।

1) ਇਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਥਾਨਕ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਾਰਜ ਧੁਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਾਮਾਨ ਹੋਵੇ।
2) ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮੂਲ਼ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੁਟ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ।
3) ਇਸ ਵੀ ਬੇਲੋੜੀ ਘਟਨਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਭਾਰਤੀ ਨਾਟ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਵੇਚਨ ਰਾਹੀਂ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2. ਪੂਰਣਤਾ

ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਗੁਣ ਪੁਰਣਤਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਅਨੁਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮੁੱਢ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਣਤਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੋਵੇ।

"ਪੂਰਣ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਦਿ ਮੱਧ ਅਤੇ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

"ਆਦਿ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੇਤੂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ , ਪਰ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਘਟਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"[6]

"ਮੱਧ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਅਨੁਰਾਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਉਸਦਾ ਅਨੁਗਮਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।"

"ਅੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਹਿਜ ਪਿਛਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।"

3. **ਸੰਭਾਵਿਤਾ**

ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੰਭਾਵਿਤਾ ਜਾ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਦੇ ਨੇਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੰਭਵ ਹੋਣ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਉਹ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋ ਜੋ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਚਾਹਣ ਜੋਗ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਿਤਾ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਲੋੜੀਂਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸਹੀ ਅਰਸਤੂ ਦੋਂ ਤੱਥਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਸੰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ , ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਣ ਮਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਵਾਪਰੇ ਤਥ ਕਾਵਿ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਲਈ ਢੁਕਵੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਠੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

4. **ਸਹਿਜ ਵਿਕਾਸ**

ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਵੱਖ-2 ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਘਟਨਾਵਾ ਇਕ ਦੂਜੇਦਾ ਸਹਿਜ ਪਰਿਣਾਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਜਾ ਦਰਸ਼ਕ ਦਾ ਮਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਜਤਨ ਰਾਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

5. **ਸਾਧਾਰਣੀਕਰਨ**

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਸਾਧਾਰਣੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਲ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਘਟਨਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਪੜਨ ਤੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਇਕ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਸਰਬ-ਸਾਧਾਰਣ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਣਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੇਸ਼ -ਕਾਲ ਦੇ ਬੰਧਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਭ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣਯੋਗ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆ ਦੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਉਸ ਵਿਚ ਘਟਨਾ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਇੱਕਲੀ ਅੱਗੇ ਚਲੇ।

ਉਸਦੀ ਅੰਤਮ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਸਥਿੀ ਦੇ ਉਲਟਾਉ ਅਤੇ ਅਭਿਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ।

ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਅੰਗ

ਜਟਿਲ ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲਟਾਉ ਅਤੇ ਅਭਿਗਿਆਨ।ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਧਾਨ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

1. **ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲਟਾਉ**:

ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲਟਾਉ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਵਪਾਰ ਦਾ ਉਲਟ ਫੇਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਲਟ ਫੇਰ ਸਦਾ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਿਤਾ ਦੇ ਨੇਮ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਕ ਗਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਮੋੜ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਵਿਪੱਤੀ ਜਾਂ ਵਿਪੱਤੀ ਤੋਂ ਸੰਪਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇ ਕਿ ਏਟਕਿੰਸ ਆਦਿ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਲ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਲ ਕਥਾਨਕ ਇਸਦੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਧਾਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਮੋੜ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਲਟਾਉ ਜਾਂ ਉਲੰਘਣ ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਅਨਿੱਛਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਉਲਟਾਉ ਵਿੱਚ ਬਿਖਮਤਾ ਹੀ ਹੋਂਦ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸਮਾਨਰਥੀ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਕਥਨ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਣਜਾਣਿਆ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉਲਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਭਿਗਿਆਨ

ਅਭਿਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਭਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਲ ਮੁੜਂ ਦਾ ਭਾਵ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆਂ ਹੈ। ਅਭਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਭਿਗਿਆਤ ਤੱਥ ਬਹੁਤ ਵੇਰ ਮਹੱਤਵ ਭਰਪੂਰ ਰਹੱਸ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਉਦਘਾਟਨ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਦੀ ਚਾਲ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਨਵੀਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਪਾਟਸ ਦਾ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਥਿਤੀ ਤ੍ਰਾਸਦ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲੋ ਕਾਸਦ ਪ੍ਰਸੰਗਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਭਿਗਿਆਤ ਦੀ ਸੁਖਦਾਈ ਤਬਦੀਲੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਭਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਹਨ:-

1. **ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਉਲਟਾਉ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਅਭਿਗਿਆਨ**:- ਇਹ ਅਭਿਗਿਆਨ ਬਿਖਮਤਾ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਭਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. **ਚਿੰਨਾ ਰਾਹੀ ਅਭਿਗਿਆਨ** :- ਇਹ ਸਭ ਤੋਨ ਘਟ ਕਲਾਤਮਕ ਹੈ।ਪਰ ਨਿਪੁਣਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਇਸਨੂੰ ਘਟ ਕਲਾਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ,ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਹਰਲੇ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਅਤਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੱਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਥਾ ਦੇ ਸਹਿਜ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
3. **ਯਾਦ ਤੋਂ ਪੱਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਅਭਿਗਿਆਨ** : ਇਹ ਯਾਦ ਅਭਿਗਿਆਨ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਸਤੂ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਂਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਭਿਗਆਨ ਸ਼ਾਕੁੰਤਲਮ ਦਾ ਅਭਿਗਿਆਨ ਇਸੇ ਦਰਜੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਥਾ ਦੀ ਤੌਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4. **ਵਿਤਕਰ ਦੁਆਰਾ ਅਭਿਗਿਆਨ**: ਇਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵਿਤਕਾਰ। ਇਕ ਪਾਤਰ ਤਰਕ ਰਾਹੀਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
5. **ਮਿਸ੍ਰਿਤ ਅਭਿਗਿਆਨ** : ਇਕ ਮਿਸ਼੍ਰਿਤ ਪਛਾਣ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਇਕ ਪਾਤਰ ਕੁੱਝ ਗਲਤ ਸਿੱਟਾ ਕਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।'ੳ' ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਧਨੁਖ ਨੂੰ ਨਹੀ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ 'ਅ' ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ 'ੳ' ਧਨੁਖ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀ ਸੀ।
6. **ਸੁਭਾਵਿਕ ਅਭਿਗਿਆਨ**:- ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਅਭਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਨਮਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭੇਤ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ

ਹਰ ਇਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਇਕ ਉਲਝਾਉ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੁਲਝਾਓ। ਕਾਰਜ ਵਪਾਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਭਾਗ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਾਰਜ ਵਪਾਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਜਿਥੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਕਥਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਜਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਵਲ ਮੁੜਦੀ ਹੈ। ਸੁਲਝਾਉ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਇਸ ਮੋੜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਜਿਸ ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਖੋਲਣਾ ਜਾਂ ਸੁਲਝਾਉਣਾ। ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਥਾ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਅਖ ਦੀ ਗੁੰਝਲਤਾ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਕੁਤੂਹਲ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਕੁਤੂਹਲ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਉਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਸਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਸਥਿਤੀਆਂ

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤ੍ਰਾਸ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹੋ ਸਥਿਤੀਆ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਲਈ ਢੁਕਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਸਤਾਰ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਥਿਤੀ:

1. ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦੁਰਭਾਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ "ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਉੱਤਮ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਅਤਿਅੰਤ ਨਿਆ-ਭਰਿਆ ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਵਗੁਣ ਜਾ ਪਾਪ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਂ ਭੁਲ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਂ ਭੁਲ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾ ਭੁਲ ਕਾਰਣ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[7] ਇਹ ਦੁਖਭਾਗ ਭਰੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ:-
    1. ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਵੇਗੀ।

2. ਭੋਗਣਹਾਰ ਦੇ ਅਸਲੋ ਉੱਤਮ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਜਾਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।
3. ਪਾਪ ਜਾਂ ਦੁਰਗੁਣ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਸ਼ੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ।

ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਭਰਾ ਭਰਾ ਦੀ, ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਦੀ, ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਮਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨੀ ਚਾਹੇ ਜਾਂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਘਟਨਾ ਵਾਲੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਘਟਨਾ ਜਦੋਂ ਦੋ ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਦੇ ਵਿਚਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਘਟਨਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਘਟਨਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਗੰਭੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਣਜਾਣ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਇਹ ਜਾਣ ਲਵੇ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸਦੀ ਹੀ ਮਾਂ ਭੈਣ ਹੈ ਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬੜੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਜਨਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅੱਜਕਲ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅੱਜਕਲ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਅਸਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾ, ਦੁੱਖਾ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਕਾਰਜ ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਾਰਜ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਅਨੁਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਜੋ ਗੰਭੀਰ , ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲੋ ਟੁੱਟਣਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਗਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਸ਼ਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਰਾਗਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ:- ਅਨੁਕੁਲ ਪਰਿਸਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਗਾਗਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਾਗਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ "ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਹੈ ਜੋ ਅਨੁਕਰਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਕਰੁਣਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰਾਸ , ਜਗਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।" ਤ੍ਰਾਸ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾਂ ਨੈਤਿਕ ਦੁੱਖ , ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਅਤੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਸ਼ੁਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਹੈ।

1. ੳੜਕ ਆਸ੍ਵਾਦ -ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਕਰੁਨਾ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਪੈਂਦਾ ਹੋਏ ਤ੍ਰਾਸ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਜਾਗਣ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਨੈਤਿਕ ਦੁਖ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

4. ਕਵੀ ਕਸਬ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦ ਕਰੁਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਆਨੰਦ

ਤ੍ਰਾਸਦ ਕਰੁਨਾ ਭਾਵ ਆਸ੍ਵਾਦ -ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਬਾਰੇ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਵਿਵੇਚਨ ਰਾਹੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹਰ ਭਾਵੁਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਵਿਰੇਚਕ ਰਾਗ ਮਾਨਣ-ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ -ਰਹਿਤ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਖੰਡਿਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਸਕਰਣਾ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਕ ਹੈ।

"ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ, ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਅਨੁਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸ ਰਾਹੀ ਮਨੋਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[8]

ਵਿਰੇਚਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਰਸ: ਅਰਸਤੂ ਤ੍ਰਾਸਦ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਕਰੁਨਾ ਰਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸ਼ੋਕ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਕੁੱਝ ਲੱਛਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

1. ਸ਼ੋਕ ਨਾਮ ਦਾ ਭਾਵ ਇਸ਼ਟਵਿਯੋਗ, ਹੱਤਿਆ, ਕੱਦ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾ ਆਦਿ ਵਿਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਇਕ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਜਿਥੇ ਦੂਸਰਾ ਵਿਲਾਪ ਕਰੇ ਉਥੇ ਸ਼ੋਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਚਿਤ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੋਕ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਸੰਬਧੀ ਅੰਗ:- ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਚਾਰ ਅੰਗਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰ ਅੰਗ ਹਨ।

1. ਪ੍ਰਸ਼ਤਾਵਨਾ
2. ਉਪਾਥਿਆਨ
3. ਉਪਸੰਘਾਰ
4. ਸਹਿਗਾਨ

ਸੰਗਠਨ ਤੋ ਮਤਲਬ ਰਚਨਾ ਵਿਧਾਨ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਅੰਗ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ।

1. **ਪ੍ਰਸ਼ਤਾਵਨਾ**:_ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਉਹ ਭਾਗ ਹੈ। ਜੋ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਲਈ ਭਾਵ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਦੇ ਲਈ ਭੂਮਿਕਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. **ਉਪਾਖਿਆਨ** : ਉਪਾਖਿਆਨ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਉਹ ਅੰਗ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਣ ਸਮੂਹਗਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਰਤਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਉਪਾਖਿਆਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨਪ ਉਪਾਖਿਆਲ ਦਾ ਅਰਤ ਉਸ ਭਾਗ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਦਾ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. **ਉਪਸੰਘਾਰ** : ਉਪਸੰਘਾਰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਉਹ ਪੂਰਣ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਸਹਿਗਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਘਟਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
4. **ਸਹਿਗਾਨ**: ਸਹਿਗਾਨ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹਨ:- ਪੂਰਬਗਾਨ ਤੇ ਉਤਰਗਾਨ। ਪੂਰਬਗਾਨ ਪਹਿਲਾ ਮਿਲਵਾ ਉਚਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਰਗਾਨ ਉਹ ਸੰਬਧ ਗੀਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਗਣ ਨਾਲ ਦੁਮਾਤ੍ਰਿਕ ਚਤੁਸ਼ਪਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬਗਾਨ ਪਹਿਲਾ ਸਹਿਗਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਰਗਾਨ ਅੰਤਿਮ ਹੈ।

ਸਹਿਗਾਨ ਯੁਨਾਨੀ ਨਾਟ-ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਖੜਵਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਹਿਗਾਨ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਅਨੇਕ ਗਵਈਆਂ ਦੇ ਉਸ ਨਾਚਯੁਕਤ ਸਮੂਹਿਕ ਗਾਨ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਘਟਨਾਵਲੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ : ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਸਥਾਨ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਣ ਦਾ ਹੈ। ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ।

ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਅਰਥ : ਚਰਿਤਰ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਗੁਣਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਚਰਿਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਸਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰੇ।

ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਬਾਰੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਚਰਿਤਰ ਦਾ ਅਰਥ 'ਵਰਗਗਤ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਣ' ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੇਵਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਤੇ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ: ਬੁਚਰ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ-ਦੋਸ਼ ਉਪਰ ਜੋਰ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਿੱਖੜਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਣ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਤ: ਅਰਸਤੂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਤਰ ਉੱਤਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨੈਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਵਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਕਥਨ ਜਾਂ ਕਾਰਜ ਚਿੰਤਨ ਉੱਤਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਉੱਤਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਥੇ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਉੱਤਮ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਪਈ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਪਾਤਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਪਈ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ

ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।ਫਿਰ ਇਹ ਪਾਤਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਰਾ ਦੇ ਚਿੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਤਰਕਸੰਗਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਵੈ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਵਿਚ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਕਲਪਨਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਰੰਗਾ ਨਾਲ ਇਕ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਰੰਘਾ ਨਾਲ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਉਪਜਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਨ ਖਿਚ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਅਰਥਾਤ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਨ ਯਥਾਰਥ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਾਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖਿਛ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਨਾਯਕ :- ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਇਕ ਮਾਨਵ ਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਮਾਨਣ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਯੁਕਤ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣ ਆਸਾਧਾਰਨ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮਤ ਤੋਂ ਬਿਪਤਾ ਵੱਲ ਡਿਗਦਾ ਨਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਕਰੁਣਾ ਜਾਗੇਗੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿਰਫ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸੱਟ ਹੀ ਲੱਗੇਗੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਸੰਪਦਾ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਨਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋ ਨਹੀ ਸਕਦੀਪ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਾਨ ਪਾਤਰ ਦਾ ਅੰਤ ਮਾੜਾ ਨਹੀ ਦਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਰੁਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਨਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਰੁਣਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਿਪਤਾ ਨਾਲ ਤੇ ਤਾਸਦ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਚਰਿਤਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਸਰਬੋਤਮ ਹੋਵ ਨਾਂ ਹੀ ਆਤੰਕ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਜੋ ਅਪਣੇ ਸਾਡੇ ਕਰਮ ਜਾਂ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋ ਕਮਜ਼ੋਰੀ , ਕਾਹਲੀ , ਦੁਚਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਜੁਗਾੜ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਗਲਤੀ ਨਾਲੇ ਵੱਧ ਕੇ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣਾ ਪਵੇ। ਨਾਇਕ ਦੇ ਦੁਖਾਤ ਸੰਬਧੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਨਾ ਤਾਂ ਖਲਨਾਇਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਂਚਾ ਇਕ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਬੇਦੋਸ਼ਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਗੋਂ ਸਹਿਜ ਮਾਨਵ ਭਾਵਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਦਰਸ਼ਕਾ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਸਕੇ। ਦਰਸ਼ਕਾ ਨਾਲ ਇਕ ਭਾਵੁਕਤਾ ਸਾਂਜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਇਕ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਕੇਵਲ ਉਸ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰਹੇ ਸਗੋ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਇਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਘੋਲ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਦਰਸ਼ਕਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਕਰ ਦੇਣੇ ਕਿ ਦਰਸ਼ਕ ਇਹ

ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਕਿ ਨਾਇਕ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚਲਾ ਔਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਖਿੱਝ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਤੱਤ : ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਤਾ ਵਿੱਚੋ ਇਕ ਥਾ ਵਿਚਾਰ ਤੱਤ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਹਥਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੀ ਸਥਾਪਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। " ਵਿਚਾਰ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੈ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਅਣਹੋਂਦ ਸਿੱਧ ਵਸਤੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਅਣਹੋਂਦ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਉਸ ਥਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ। ਵਿਚਾਰ ਅੰਦਰ ਹਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ : ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਬਦਾ ਰਾਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾਂ ।ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਪਦਾਵਲੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬਧੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ " ਤ੍ਰਸਦੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅੰ ਇਕ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੈਅ , ਇਕਸੁਰਤਾ ਅਤੇ ਗੀਤ ਦਾ ਸਸਵੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤ੍ਰੌਂ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਤੱਤ ਗੱਦ ਅਤੇ ਪੱਦ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਉਚਿਚਤਾ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਮੇਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਉੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਨੂੰ ਇਕ ਗਹਿਣੇ ਦੇ ਰੂਫ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਹਿਗਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਫ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੀਤ ਬਾਰੇ ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਮਤ ਹਿ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਨਿਖੜਵਾ ਅੰਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਧਾਨ : – ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰੰਗ ਮੰਚ ਦੇ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਾਹਰਲੀ ਸਜਾਵਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਖਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅੁੰਸਾਰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਅੰਗਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿਉਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਇਹ ਕਵੀ ਨਾਲੋ ਮੰਚਸ਼ਿਲਪੀ ਦੀ ਕਲਾ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਭੇਦ

ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਹਨ।

1. ਜਲਿਟ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਉਲਟਾਉ ਅਤੇ ਅਭਿਗਿਆਨ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਥਾਨਕ ਜਲਿਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਕਰੁਣਾ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੇਤੂ ਆਵੇਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਨੈਤਿਕ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨੈਤਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

4. ਸਰਲ ਕਥਾਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੰਜਵਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ਼ੁੱਧ ਦ੍ਰਿਸਾਤਮਕ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਇਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭੇਂਦਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾ ਭੇਦਾ ਦੀ ਵਰਗ ਵੰਡ ਅਸਲ ਚ ਢੁੱਕਵੀ ਨਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਬਣਤਰ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ, ਦੋ ਉਦੇਸ਼ ਉਪਰ ਤੇ ਇਕ ਬਹਿਰੰਗ ਤੱਤ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਅਸਲ ਚ ਵਰਗ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਸਦੀ ਸੀਮਾ ਰੇਖਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਰੁਣਾ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਆਵਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਸੰਜੋਗ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਦੁਰਲਭ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹਨ ਇਕ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਆਮ ਤ੍ਰੋ ਤੇ ਅਣਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ : ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਤ ਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ‘ਚ ਬੜਾਂ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇ ਉਹ ਘਟਨਾ ਤ੍ਰਾਮਦਿਕ ਜਨਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਖਾ ਭਰਿਆ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜਦੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਡਰ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤ੍ਰਾਸਦ ਵਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਉਤਮ , ਸ਼ੇਸਟ ਤੇ ਮਹਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੇ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਲੇਖਕ ਸੱਚ ਤੇ ਹੱਲ ਲਈ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰਨ ਵਾਲਿਆ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਤੇ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾਇਕ ਦੀ ਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉੱਚੀ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਮਹਾਨ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

[1] ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ = 81

[2] ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ,ਪੰਨਾ ਨੰ. 61

[3] ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਪੰਨਾ = 86

[4]ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ = 63

[5] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ = 65

[6] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ = 68

[7] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ = 74

[8] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ = 78

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ।

ਜਨਰੈਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ।ਜਿਸਨੇ "ਮੈਨੂੰ ਕੀ" ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ, 'ਦੋ ਟਾਪੂ', ਟਾਵਰਜ਼' ਤੇ 'ਕਾਲੇ ਵਰਕੇ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ ਹਨ। ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲਾਸਾਨੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਹੱਕ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਬਾਖੂਬੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੈ। ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਧੁਨੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਸਤੂਗਤ ਵੇਰਵਾ ਦੁਖਾਂਤਕ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਂਤੰਕ ਦਾ ਦੁਖਾਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਮਨੁੱਖ ਧਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਮੋਜੂਦ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਮਾਨਵਾਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੈ।ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਐਂਜਲਾ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਤ੍ਰਾਸਦ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰਦੇ ਹਨ। ਆਲੋਚਾਨਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਟਾਵਜ਼ਰ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਕਿੰਨੇ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ।ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਪਿਛਲਝਾਤ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਐਂਜਲਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਸ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਇਕਲੋਤਾ ਪੁੱਤਰ ਡੈਨਿਸ ਹੈ। ਜੋ ਅਮਰੀਕੀ ਸੈਨਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਰਾਕ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਛੇੜੀ ਹੋਈ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਲਾਪਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੈਨਿਸ ਦੀ ਮਾਂ ਐਂਜਲਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੈਨਿਸ ਦਾ ਪਿਉਂ ਵਿਲੀਅਮ ਵੀ ਉਸੇ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਭਿਆਨਕ ਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਧਰੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਆ ਉਭੱਰਦੇ ਨੇ .... ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਵਿੰਨਿਆਂ, ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਹੋਇਆ, ਮਾਰੂਥਲੀ ਧਰਤੀ 'ਚ ਤੜਪਦਾ- ਵਿਲਕਦਾ ਸਾਡਾ ਲਾਲ...............।[1]

"ਪਤਾ ਨਹੀ ਇਹ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਭਾਲ ਏ ਜਾਂ ਕੀ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਵਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਚੇ ਕੱਦ ਕਾਠ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਵਾਲੀ ਚਾਲ-ਢਾਲ ਤੋ ਉਹ ਅੱਲ ਡੈਨਿਸ ਲੱਗਦਾ ਏ। ਹੈਲਮਟ ਤੋਂ ਹਿਠਾਂਹ

ਉਸ ਦੀ ਗਿੱਚੀ 'ਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਦੇਂ ਨਿੱਕੇ-2 ਵਾਲ ਵੀ ਡੈਨਿਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਰਗੇ ਨੇ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਏ,

'ਹੋ ਸਕਦੇ..................... ਲ਼ਾਪਤਾ ਐਲਾਨੇ ਹੋਏ ਡੈਨਿਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿੱਧਰੇ ਛੁਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ............ ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਸ ਜੁਆਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੈਮਰੇ ਵੱਲ ਘੁੰਮਿਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਲਗੱ ਜਿਵੇਂ ਮਹੱਲ 'ਚ ਪਸਰੀ ਉਜਾੜ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਆ ਬੜੀ ਹੋਵੇ। ਵੈਰਾਗੀ ਹੋਏ ਮਨ ਨੇ ਆਹ ਭਰੀ, ਕਾਹਨੂੰ ਮਨਾ! ਜੰਗਾਂ 'ਚ ਗੁਆਚੇ ਪੁੱਤ ਏਨੇ ਸੌਖੇ ਕਿਥੇ ਲੱਭਦੇ ਨੇ ।"[2]

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਡੈਨਿਸ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਪਿਛਲਝਾਤ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਰਾਹੀਂ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਘਟਨਾਂ ਅਗਲੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਦੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਡੈਨਿਸ ਪਹਿਲਾ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਗਬੋਰਾ ਦੀਆਂ ਸੂਹਾਂ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਈਰਾਕ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਖੁੰਦਕੀ ਸਬੰਧਾਂ, ਜੋਕਿ ਦੇ ਭਰਮ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਰਾਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਫੋਜਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਅੰਗੂਠਾ ਦਿਖਾਉਣਾ ਵਾਲਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਸੱਦਾਮ ਹੁਸੈਨ 'ਵਿਸ਼ਵ ਤਾਕਤ' ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਮਰਜੀ ਮੁਤਾਬਕ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਲੀਅਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਡੈਨਿਸ ਨਹੀਂ ਵਪਾਰਦਾ ।

"ਸਾਡੇ ਇਕ ਜਾਨਦਾਰ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆਂ। ਮੈਂ ਫੱਟ ਟੀ.ਵੀ. ਔਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ .... ਏਨਾ ਖੌਫ਼ਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ । ਹੈਰਾਨਗੀ 'ਚ ਡੁੱਬਿਆ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੋਲੀ ਜੀਸਸ' ਨਿਕਲ ਗਿਆ। .... ਵਰਲਡ ਟਰੇਡ-ਸਟੈਂਰ ਦੇ ਗਗਨ ਚੁੰਮਦੇ, ਚਾਂਦੀ ਰੰਗੇ, ਬੁਲੰਦ-ਬਲਕਾਰੀ ਟਾਵਰ ਉਫ।ਐਂਜਲਾ। ਕਮ, ਲੁੱਕ"............ "ਅਨਬਿਲੀਵੇਬਲ, ਅਨਬਿਲੀਵੇਬਲ" ਕਰਦੀ ਉਫ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਥਾਂ ਹੀ ਗੱਡੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਅੱਗ ਅਤੇ ਬੂੰਏ 'ਚ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਉੱਤਰੀ ਟਾਵਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਹੀ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਸੇਧ ਧਾਰੀ ਦੱਖਣੀ ਟਾਵਰ 'ਚ ਜਾ ਵੱਜਾ । ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲੱਪਟਾਂ ਤੇ ਸੰਘਣਾਂ ਕਾਲ ਧੂੰਆਂ। ਓ ਮਾਈ ਗਾਡ। ਮੇਰੀ ਧੀ।[3]

ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਮੁੰਕਮਲ ਹਨ। ਵਿਲੀਅਮ ਅਤੇ ਐਂਜਲਾ ਦੀ ਧੀ ਸਟੇਸੀ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਹੋਣਹਾਰ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੈਰੀਅਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਅਭਾਗੇ ਵਰਲਡਟਰੇਡ ਸੈਂਟਰ ਹੋਏ ਹਵਾਈ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਵਿਲੀਅਮ ਅਤੇ ਐਂਜਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੱਚੀ ਸਟੇਸੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇੰਝ ਹੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸਟੇਸੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਖੀ ਸਨ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਲੀਅਮ ਤੇ ਐਂਜਲਾ ਦੀ ਇੱਕੋਂ ਇੱਕ ਔਲਾਦ ਬਚੀ ਡੈਨਿਸ ਜੋਕਿ ਇਰਾਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲਾਪਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਟੇਸੀ ਦਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਜਿਥੇ ਤੱਕ

ਉੱਥੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲਈ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਰਿੱਚਰਡ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਾਈਫ਼ ਦੇ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਡੈਨਿਸ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਲੀਅਮ ਤੇ ਐਂਜਲਾ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਡੈਨਿਸ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਜੋ ਕਿ ਗਰਭਵਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਪਤੀ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਬਾਸ ਐਰਿਕ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਮੂਲ ਅਮਰੀਕਨਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ, ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਸਦਕਾ ਕੇਵਲ ਮੌਕੇ- ਬੇ- ਮੌਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਬੁਲਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਤ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਮਾਨਸਕਿਤਾ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਰਾਕੀ ਮੂਲਕ ਦੇ ਅਬਦੁਲ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਾਬਲ- ਏ- ਗੌਰ ਹੈ।

"ਐਬਦਲ! ਇਰਾਕ ਦੀ ਜੰਗ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਗਈ ਏ। ਪੂਰਾ ਅਮਨ ਚੈਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਚਿਰ ਲੱਗੂ?

"ਵਿਲੀਅਮ! ਲੜਾਈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਐ।"

"ਕੀ ਮਤਲਬ?" ਉਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾਂ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਤੱਕਦੀ ਐਂਜਲਾ ਪੁੱਛਦੀ ਏ।

" ਇਹ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਅੱਖ ਇਰਾਕ ਦੇ ਤੇਲ ਧੰਨ 'ਤੇ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਮਹਿੰਗਾ ਪਏਗਾ।"

"ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਮਹੁੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਇਰਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਖੋਰ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੈਦਮ ਕੋਲੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਇਐ।"

"ਡਿਕਟੇਟਰ ਸੱਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਜਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ – ਨਾਲ ਮੂਰਖ ਵੀ ਸੀ, ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਇਰਾਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਸ਼ਾਤੀ, ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਅਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਬਾਰੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋਹਰੀ ਨੀਤੀ ਕਿਉਂ? ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗਾਂ ਲੜ ਰਿਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੱਤਵਾਦ ਉਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਇਆ ....।"

"ਸੱਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਤਾਕਤਵਰ ਬਣਾਇਆ ਵੀ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਹੀ ਸੀ .... ਤੇ ਹੁਣ ਉਸੇ ਸੱਦਾਮ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰਾ ਇਰਾਕ ਹੀ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਕਰ ਛੱਡਿਐ..........।"[4]

ਹੋਰ ਅਤੇ ਦਰਦ 'ਚ ਚੀਖਦਾ ਅਲੀ ਆਖਦਾ ਏ, " ਮੇਰੇ ਅੰਮੀ- ਅੱਬਾ ਸਮੇਤ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅੱਠ ਜੀਅ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਕੀ ਵਿਗੜਿਆ ਸੀ ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ? " ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਚਾਹੀਦਿਆਂ ਨੇ ।[5]

ਅਬਦੁਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, " ਅਮਰੀਕਾ ਇਰਾਕ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਉਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾ ਰਿਹੈ............ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੰਜਾਂ ਜੀਆਂ ਦਾ ਹੱਸਦਾ -ਵਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਬੰਬਾਂ ਨੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਫ਼ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।"[6]

ਉਪਰੋਕਤ ਸਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵਲੋਂ ਇਰਾਕ ਉਪੱਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਚ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਲੀਅਮ ਅਤੇ ਐਂਜਲਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਖਦ ਅਹਿਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਡੈਨਿਸ ਦੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਹਲਾਤ ਨਾਲ ਸਮੌਝਤਾ ਕਰਦੇ ਤ੍ਰਾਸਦ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੋਂ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਹਾਣੀ 'ਪਾਣੀ' ਜੋ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਪਾਤਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਡੰਬਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਪੁੱਤਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚੇ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਕੇ ਘਰੋਂ ਮਿਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਂ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਨੂੰਹ ਸ਼ੈਰਨ ਗੋਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਰਾਜੂ ਦੀ ਮਾਂ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਘੁੱਟਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪੇਂਕੀ ਪਿੰਡ ਪਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਖੁਰਚ ਕੇ ਕਿਸੇ ਗਾਰਬੇਜ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਸੁਟੱਣੀ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਹੋਣੇ।

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਭੱਪੀ ਕੋਲੋਂ ਜੱਦ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮੁਖਤਿਆਰਨਾਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਵਿੰਮਿੰਗ ਪੂਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠੋਂ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕਣ ਦੀ ਕਥਾ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਭਾਰੂ ਹੈ।

"ਹੇ! ਜ਼ਮੀਨ ਥੱਲਿਓਂ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਐ .... ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਐ।"[7]

ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਉੱਪਰਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੂ ਤੋੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭੁੱਪੀ ਤੋੜਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਕਹਾਣੀ 'ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ' 'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਸ- ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਨੇਡਾ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਾਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਲਗਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਸਰੁੱਖਿਅਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਖੁਦ ਦਾਅ ਤੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਅਤੇ ਮਨਜਿੰਦਰ ਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਿਹੇ ਦੰਭੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਾਕਫ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰਫ਼ਤ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਘਪਲਿਆ ਰਾਹੀਂ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲੈਣੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਪ੍ਰੱਤਖ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਫੰਡਾਂ 'ਚ ਘਪਲੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਤਕੜੀ ਰਕਮ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਆਟੋ ਗੈਰਾਜ਼ 'ਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਉੱਡੀ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੀਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਘਿਰ ਗਿਆ।ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਦਾ ਇੰਡੀਆਂ ਦਾ ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ" ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਵੇਲੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।ਏਥੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਏਨਾ ਨਿਘਾਰ ....।"[8]

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਦੰਭੀ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨੰਗਾਂ ਕਰਦਿਆ ਇਹ ਘਟਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਕਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਮਨਜਿੰਦਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਅਨਬਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਲਾਹ ਸਫ਼ਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਤਦੇ ਹੀ ਉਹ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੱਸ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਸੋਚ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਉਲਾਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

"ਬਾਪੂ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ! ਕਹਾਲੇ ਨਾ ਪਵੋ। ਹੋ ਲੈਣ ਦਿਉਂ ਉਹਨੂੰ ਅਜੇ ਹੋਰ ਹਲਕੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਜਿੰਦਰ ਹੁਰਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ ਪਈ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਹ। ਜਿਵੇਂ ਗਈ ਐ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਤੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾਂ ਥੱਲੇ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖੇ ਉਨ੍ਹੀਂ ਹੀ ਸੂਤ ਰਹਿੰਦੀ ਏ ।"[9]

ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮੈ ਰਾਜੁਾਨ" ਦਾ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਪੰਥ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘਿਨਾਉਣਾ ਉਦੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਸਾਥੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਕੁਝ ਦੇਰੇ ਬਾਅਦ ਸ਼ੀਤਲ ਸਿੰਘ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਮਨਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਆਫ਼ਿਸ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸ਼ੀਤਲ ਇੱਕਲਾ ਹੀ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅੱਧੇ ਕੁ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੁੜਿਆਂ ਤਾਂ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਪੀਆਂ। ਸੰਘਣੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ,ਬਾਈ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿਆਂ। ਜਿਹੜੀ ਬੀਬੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਏਜੰਸੀ ਵਿੱਚ ਕਲਰਕ ਰਖਾਈ ਸੀ, ਦਿਲ ਤਾਂ ਵਾਹਵਾ ਲਾਈ ਰਖਦੀ ਹੋਣੀ ਆ।"

" ਵੇ ਜਿੰਦਰਾ ! ਕੁੜੇ ਸੈਂਡੀ ਥੀਏ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਮੇਰੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਹੀ ਮਿੱਟੀ 'ਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਬਈ ਮੇਰੇ ਦੋਨਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਸੁੱਖ ਨਾ ਕੱਠੇ ਘੁਲ਼ਣ- ਮਲ਼ਣਗੇ .... ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ 'ਚ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਉਗਾ।"[10]

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਲਈ ਇਕ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਦੀ ਲਿਵਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਮਿੱਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਕੋਲੋ ਪੂਰੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਇਕ ਮਨੋ ਰੋਗੀ ਲੜਕੇ ਦੁਆਰਾ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਵੈ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਜੋਂ ਸਰੀਰਕ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਚੋ ਲਿਵਰ ਦਾ ਦਾਨ ਹਸਪਤਾਲ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਲਾਉਣਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੋਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਇਤਫਾਕ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕਦਮ ਸੁਖਦ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੌਥੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਰਫ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੱਥੋਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੋਫੀਆ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣਾ ਉਪਰੰਤ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਇਆ ਕੋਰਾਪਣ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

"ਸੌਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਣੀ ਨਹੀਂ.............. ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਬੱਚਾ ਏ।"

"ਰੀਅਲੀ?" ਡੀਲ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ । ਸਟੇਕ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਉਸ ਮਸਾਂ ਹੀ ਲੰਘਾਈ।

ਮੈਂ 'ਹਾਂ' ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। "ਅਬੌਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਲੈ।"ਡੀਲ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਮੇਰੇ ਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬ ਦੇ ਛਿੱਟਿਆ ਵਾਂਗ ਪਏ।"ਡੀਅਰ! ਤੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾ ਕਰ ਰਿਹੈ? ਘੱਲ ਅਬੌਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ।ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਮੰਨਦੀ ਆਂ।"

"ਦੇਖ ਸੋਫੀਆਂ! ਆਪਣੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਫਰੈਂਡਸ਼ਿਪ ਏ । ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦਾ ਮੇਰਾ ਨਾ ਕੋਈ ਪਲੈਨ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੈ।"[11]

ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਕੇ ਡੀਨ ਦਾ ਸੋਫੀਆ ਤੋਂ ਅਲਗ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਕਸਰ ਹਰ ਮੁਟਿਆਰ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

'ਸੜਕਾਂ' ਕਹਾਣੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਦੀ ਆਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਜਿਸ ਦੇ ਬਿਜਨਸ ਲਈ ਉਹ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਘਰ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਗੱਲ ਵੇਲੇ ਗੱਲ ਖ਼ੂਨ ਖਰਾਬੇ ਤੱਕ ਉੱਤਰ ਆਉਣਗੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋ ਬਣ ਜਾਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਇੱਕ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿੱਚ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਜਾਨ ਨਾਲ ਮਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਇਸ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਸਲ ਹੱਕਦਾਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜ਼ੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਸ਼ਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਅਜੀਤ !ਸੁਰਿੰਦਰ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ......... ਪਰ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕਰਨ ਅੱਜ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਨੁਹਿਰੀ ਪੰਨਿਆਂ 'ਚ ਚਲਾ ਗਿਐ।

" ਪਰ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕਨੈਡਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਏ।" ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਰਦ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੈਕ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਗੌਰਵ ਝਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਮਾਹ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਉਹ ਬੋਲਿਆ , " ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋਅ ਹੁੰਦੀ ਏ......... ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ।[12]

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

[1] ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਟਾਵਰਜ਼,ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ ਚੰਡੀਗੜ, ਐਡੀਸ਼ਨ 2014ਪੰਨਾ ਨੰ.8

[2] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-8

[3] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-13

[4] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-29

[5] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-15

[6] ਉਹੀ

[7] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-52

[8] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-55

[9] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-73

[10] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-59

[11] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-95

[12] ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਨੰ-126

ਸਿੱਟਾ ਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ

'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਟਾਵਰਜ਼' 'ਪਾਣੀ' 'ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ', ' ਬਰਫ਼ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਅਤੇ 'ਸੜਕਾਂ' ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀ' ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ, 'ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ', 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖਿਆ 'ਕਾਲੇ ਵਰਕੇ'। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਸਲ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਲੱਭਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਕੀ ਕਹਾਣੀ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਕੋਈ ਔਖੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਬਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੂਜਿਆ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੋਏ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਸਫ਼ਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਿੱਚ ਲੰਬੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾ ਸਾਰੰਸ਼ 'ਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।ਤੀਸਰਾ ਪਾਠ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਰਸਤੂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਅਨੁਕਰਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਚਿਤਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਥਾਨਕ, ਚਰਿਤਰ-ਚਿਤਰਨ, ਪਦ ਰਚਨਾ , ਵਿਚਾਰ ਤੱਤ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੀਤ ਹਨ। ਮੌਲਿਕ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੱਖੋ- ਵੱਖਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭਰਿਆ ਹਨ। 'ਟਾਵਰਜ਼' ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ' ਅਤੇ 'ਸੜਕਾਂ' ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿਚੋ ਗੁਜਰਦਿਆ ਹਨ ਤੇ ਅਖੀਰ ਚ ਜਾ ਕੇ ਸੁਖਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਸਨੂੰ ਪਾਠਕ ਪਹਿਲਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸਦ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਫ਼ਿਰ ਅੰਤ ਇਕ ਚਾਨਣ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਸਵੇਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੀ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਇੰਟਰਵਿਊ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਲਗਨ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੀ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੁੜੇ?

ਅੁੱਤਰ: ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸਾਡੇ ਖਾਨਦਾਨ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਫ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੱਖਿਆ ਸਾਹਿਤ ਮੈਂ ਬੜੇ ਸ਼ੋਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ । ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ-ਗੱਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਮੁੱਕਣ ਨੂੰ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਸਾਰੇ ਸੋ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਮੁਕਦੀਆਂ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ 'ਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ। ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਬੀਤਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ , ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਅਤੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜੇ। ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਮਨ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗਰ ਹੋਈ ਤੇ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਐਮ.ਏ. ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਧੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਤੁਸੀਂ ਕਨੈਡਾ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਗਏ?

ਉੱਤਰ 1988 ਈ. ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਗਿਆ, ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਲੈ ਗਈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਅੱਲਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਵਸਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਪਿਆ?

ਉੱਤਰ: ਕਨੇਡਾ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਨਾ ਪਿਆ।ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਵੀ ਮੇਰਾ ਕਿਤੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਜਾਗ ਪਈ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਖ ਥਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਢੰਗ ਵੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਉੱਤਰ : ਵਿਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਇਸਦੇ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ।

ਉੱਤਰ: ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁੱਝ ਨਵਾਂ ਕਰਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲੋ ਵੱਖਰੀ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋ ਵੀ ਮੈਂ ਵੱਖਰਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਲਿਖਿਆ। 'ਟਾਰਵਜ਼' ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।ਪਹਿਲਾ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ 'ਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਹੈ।ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦੀ ਰਚਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਿਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਦੀ, ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੁਖਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਪੜਦੇ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਝਿੰਜੋੜ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਚ ਉਮਰ ਲੰਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਸ਼ਨ: ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਪਿਛਲਝਾਤ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉੱਤਰ : ਹਰੇਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨੱਜ਼ਰਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ । ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਪਿਛਲਝਾਤ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. ਉੱਪਲ ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਰੂਪ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1995
2. ਸੇਖੋਂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਲੋਚਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2012
3. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ , ਅਰਸਤੂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਨਿਊ ਦਿੱਲੀ , ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਐਸ. ਚੰਦ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, 1994
4. ਕਸੇਲ, ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2011
5. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਟਾਵਰਜ਼, ਚੰਡੀਗੜ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, 2014
6. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਚੰਡੀਗੜ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਲੋਕਗੀਤ, 2007
7. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ, ਜਲੰਧਰ,ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ,1997
8. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਬੀਰ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2011